

م. فازلوللا.

دېداكتىكا قاعىدەلەر

ئوقۇتۇش ۋە تەربىيەچىلەر ئۈچۈن قىسقا قوللانما.

ت. س. س. جۇمھۇرىيەتنىڭ دەۋلەت نەشرىياتى.

تاتارستان دۆلەت نەشرىياتى تارافىدىن ياڭا باسلۇپ چىققان مەكتەپ كىتابلارنى :

تل ساقلارى. بىرىنچى كىتاب.	موھەررىرى دۆلەت نەشرىياتى
تل ساقلارى. ئىككىنچى كىتاب.	خزور ئىداعى ھەيئەت.
كوچمە ئوقۇ كىتابلارنى بىرىنچى تۇب	» » » »
كوچمە ئوقۇ كىتابلارنى. ئىككىنچى تۇب	» » » »
بالالار باقىچالارنىدا ھەم ئىش مەكتەپلەرنىدە ئىشلەتۈرۈچى ماتىرىياللار خەزىنىسى.	م. قۇربانھەلىيىف.
ئىجتىمائى تەربىيە.	م. فازۇللىن.
مەكتەپ ئىكسكۇرسىيەلارنى.	ف. خەمىدوللا.

ئىزدەن چىچاقچاقلار:

روسىيە تارىخى	ف. سەيفى - قازانلى.
تۈرك تاتار تارىخى	ع. غۇبەيدوللىن.
ئىسلام مەدەنىيەتى تارىخى (بارتولو ئىسەرى)	ج. ۋەلىدى تەرجىمەسى.

تاتارستان جۇمھۇرىيەتى

دەۋلەت نەشرىياتى.

تاتارستان جۇمھۇرىيەتىنىڭ دەۋلەت نەشرىياتىدا سوعشقاقەدەر ھەم
سوعش ۋاقتىدا نەشر ئىتلىگەن روسچا ھەم تاتارچا تلىدە باستىلعان ھەر
تۈرلى كىتابلار بار.

۱۹۲۲ - ۱۹۲۳ نچى ئوقۇ يىللارنى ئۈچۈن ھەر تۈرلى مەكتەپ
كىتابلىرى، پارتىيە مەكتەپلەرنى ئۈچۈن سەياسى كىتابلار، ئەدەبى كىتابلار،
بالالار ئەدەبىياتى كۈبلىب ھەزىرلەندى.

كىتاب ئىسكلادلارنى ھەم باشقا كۈبلىب آلۇچىلارغا ۲۵ پراسىنت
ئىسكىدە ياسالا.

ھەر يىرگە ئەسامى كۈتب بوشلاى يىبەرلە

زاكاز بلەن تۈبەندەگى آدرىس بۈىنچا مۇراجەعت ئىتەرگە:

Казань, Тукаевская ул. д. № 31, Мусульманский книж-
ный склад.

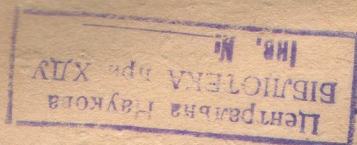
Пассаж, книжный под'отдел Татгосиздательства. **يائىسە.**

م. فازلوللا.

دیداکتیکا قاعیدەلەرئ

ئوقتوچى ھەم تەربىيەچىلەر ئۈچۈن قىسقاچا قوللانما.

572485

ت. س. س. جۇمھۇرىيەتنىڭ دەۋلەت نەشرىياتى.

Р. В. Ц. Казань.

Тираж 5,000 экз.

Казань 6-я государствен тиз.

Оразмулла, М.
Грамматика дидактики. Казань,
Матиз, 1992

Патареќ. 13.

59

مىن، بو «دېداكتىكا قاعىدەلەرنى» دېگەن نەرسەمنى ئوچىتىلسكى
ئىشكولادا ئوقىغان ۋاقىتتا ۱۹۰۸ نىچى يىلدا يازا باشلاغان ئىدىم. بو، شول
يىلدا ئوق- ياز ئاپ بىتكەن بولسا، مىن، مۇننى بىر قەدەر تەجىربە ئىتمىچە
مەتبوعات عالمىنى چەتلىدىم.

۱۹۰۸ نىچى يىلنى ئىشكولانى تەمام ئىتە، مىن بىر ئۆيەز مەكتەپنى
ئوچىتىپ بولۇپ كىتىم. ئاندا بىر ئۈچ يىللاپ ئوقىتىپ، سىناپ بىر قەدەر قەتئىيەت
ھاسىل ئىتە، ۱۹۱۱ نىچى يىلدا مىن، مۇننى مەتبوعاتقا چەتلىدىم. بىر
«يۇلدۇز» گازىتەسىنى بىرە باشلادىم. مەزكۇر گازىتەدە، مۇننى بىر قەدەر لىسى
باشلىدى، لاكىن بىتمەدى، چۈنكى گازىتە ئىدارەسىندە ئارىگىنالىق يوعالدىلاردا،
شۇنىڭ بىلەن، ئول تەمام بولمىچا قالدى.

بو شۇنداق بىرلى تاشلاپ ياتقان ئىدى، بو كۈنلەردە مىن، مۇننى
تەننى قولغا ئال، ئارىگىنالىق يوعالغان ئورۇنلارنى ياڭا دان يازدىمدا، بەلكى
ئوقىتۇچىلار ئۈچۈن كۆپى، ئازمى فائىدەسى بولدى ئۆمىد ئىتە مەتبوعاتقا
چەتلىدىم.

م. فازلۇللا

۱۹۲۰ نىچى يىل، ئۆكتەبىر.

مۇقەددىمە

ئوقتۇنچى دېگەن ئىسىم، ئوقتۇنچىنىڭ ئۈستىگە بىك، زور، زىياكار، يۈكلى. ئوقتۇن ئىشغە ئۈستىدەن گنە قارارغا يارامى؛ آكار تىرەن قارارغا، ۋە ئانڭ ئۈچۈن بىك كۈب خەزىلەرگە كىرەك. ئول شەكىتلەرنى ئوقرغا، يازارغا ئۆيرەتۈ، آلاغا تۇرلۇق عىلملەر بىرۈ دېگەن سۆزگە ئۈك، بەلىكى شەكىتلەرنى ئوقتۇھەم، شول، ئوق، ۋاقتدا تەربىيە ئىتۈ دېگەن سۆز، بو ئىكەننى ھېچ ۋاقتدا بر، بىرەن آيرىغا يارامى.

ئوقتۇن آرقاسىدا شەكىتلەرگە يەشلەرنى مۇقايىل، دەرەجەلەرنى مۇناسىب عىلم بىرۈ ئىلە بەرەبەر، آلاڭ زىيەلەرن ئۈستىگە ندرىگە، قەلبىلەرن يۇمىشارغا ھەم يۈرەك خىسلەرن ئويغاتىغا طرشو تىيىش. آلا ئوقۇ آرقاسىدا تەدەب ئىنساقتا ئۆيرەنسەلەر، كۈرەم خۇلق ئىلە خۇلقلاپ ھەم ئوز - ئوزلەرنى تەمام حوجا، بولاب، تۇرمۇش ئۈچۈن باراقلۇ، خالق ئۈچۈن فايدالىق كىشى بولاب چىقىنلار.

آلارنى ئوقتقان ۋاقتدا، آلاغا بىرۈ ھەم، شول ئوقتقان نەرسەلەرنى آلارنىڭ خەتلەرنىدە قالدۇرۇپلەن گنە كىفايەلەنمەسكە، بەلىكى شول ئۆيرەتسەن نەرسەلەرنى ۋە شول ئوقتقان دەرسلەرنى بىلەن آلارنى تەربىيە ئىتەرگە ھەم آلارنىڭ رۇھلارنى تەئسىر ئىتەرگە كىرەك. آلار قۇرۇ بام ئىلەگە قالىپ، سۇڭغۇ كۈندە تۇرمۇشدا ئۆزلەرنى ھەم ئىپادەشلەرنى ۋە تىرە ياقىداغى آدەملەرگە زارار ئىتەرلىك بولماسلار، چۈنكى ياخشى غنا ئوقىدا ئەخلاق

ئوقتو چىلق حزمەتتە ئەمەم ھەزەرلەن جىتەكەن ئىتدرب حىسابلاسا، ئول
 آنك بىلەن مەن - مېنىڭگە، كورسەتە، بوش آنك ئوقتو چىلق - تەربىيە چىلك
 حزمەتنى ياخشى آڭلاب جىتەكەنلىكىگە شاھىد بولا.

ياخشى ئوقتو چىلىق بولۇپ ئۇچۇن ئوقتو چاق نەرسەلەرنى بىلگەن جىتەكەن،
 بەلكى آلارنىڭ آسلى ۋە تۇپ سىرلەرنى تۇشۇنەرگە، آلارداغى حاسىيەتلەرنى
 آچىق كورەرگە ھەم آلارنى بالالارغا آڭلاتا ۋە آلار بىلەن بالالارغا ئۇسۇر
 ئىتەلەرگە كىرەك. مۇنىڭ ئۇچۇن ئەلبەتتە زور عىلم ۋە زور مەدەرىفەت
 كىرەك. ئوقتو ئۇسۇللەرنى ياخشى بىلەرگە، بالالار روھىغا تۇشۇنەرگە ھەم
 آلار بىلەن ئۇ ئىتە تەجرىبە كورەرگە ۋە مەلەكە حاسىل ئىتەرگە ئىشى.
 ئوقتو ئۇسۇللەرنى بىلۇپ ئۇچۇن دىداكتىكانى مۇئالەمە ئىتەرگە كىرەك.
 ئۇستاز ۋە تەجرىبەلىك عالەملەرنىڭ ئوقتو بايىدا يۇرتكەن فېكرلەرنى ۋە آلارنىڭ
 ياساغان تەجرىبەلەرنى بىلەن تانۇشۇرغا ھەم آلارنىڭ تۇتقان يوللارنى ۋە بىرگەن
 كېڭەشلەرنىدەن فايدالانۇرغا كىرەك.

دىداكتىكانى مۇئالەمە ئىتەكەندە، آنك ئوقتو يوللارنى كورسەتكەن
 بىرلەرنى بىك دېققەت ئىتەرگە ۋە ئول تورلارنىدا بىك ئويلانۇرغا تېيىشلىق
 ھەر قايسى غەلى سۈرەتتە ياساپ قاراپ، دۇرستلىكنى ھەم دۇرست
 توكاللىقنى تېكىشەرگە كىرەك.

آندان سوڭ، مۇمكىن بولسا، تەجرىبەلىك ئوقتو چىلارنىڭ دەرسلەرنى
 تىكلارغا ياكى بىردە بولسا، آلارنىڭ بىرگەن دەرسلەرنى كىتابلاردان
 قاراپ مۇئالەمە ئىتەرگەندە، شۇنداق سوڭ غەلىشكە كىرەرگە كىرەك. چۈنكى
 تەجرىبەسىز كۆپىنچە ئىشكە كىرىپ، بالالار ئۇستىدە تەجرىبە ياسى باشلاساڭ
 ئەللەنەندى ئۇ كۆپىنچە ئىشلار تودۇرغا مۇمكىن ھەم تەجرىبە ۋاقتىداغى
 مودەققە قىيەتسىزلىكلەر آرقىسىدا بالالارغا بىك زور زارارلار كىترو ئىحتىمال.
 شۇنىڭ ئۇچۇن بۇ مەسئەلدە بىك ساق بولۇرغا تېيىشلىق. بالالارغا غۇمرلىك
 زارار بولۇپ چىماس.

تومشبدان ئوقتو ئىشەنە قابىلىيەتلى بولغان كىشىلەرگە دىداكتىكانى مۇئالەمە ئىتو كىرەك توڭلار دىب ئويلا ناسن. آلارعا دا كىرەك. چۈنكى دۇنيادا تەلىمى قابىلىيەت ئىلە مۇمتاز بولغان كىشىلەر بىرەن بىك آزە ئىكەنچىدەن بولغاندا، آندى تەلىمى قابىلىيەتلىر سىفات وە مىقدارلارنى جەھەتتەن بىك مۇقافايتىلەر. شونىڭ ئۈچۈن آكارغا تايانب، تۈرۈ-ئوز-ئوزىكىگە ئىشانب، تۈرۈ ھەم باشقالارنىڭ ئىشلەرنى بىلەن خىسابلاشماي بولادر. دىداكتىكانى مۇئالەمە ئىتو آندى تەلىمى قابىلىيەتكە مالىك بولغان ئوقۇتقۇچىلارعا دا بىرە: بىرەن، آلارنىڭ كوز آلارن وە عىلم دائىرەلەرن كىكەيتە، ئىكەنچىدەن، آلارغا ئوز ئىشلەرن ھىچ شۇبھەلەنمىچە وە قورقۇنما ئىشلەر ئۈچۈن زور بىر تايانچ بولا؛ آلار شوڭار تايانب، ئوز-ئوزلەرنە تەمام ئىشانب ئىشلەرگە مۇقتەدىر بولالار.

ئوقتوچى بولغان كىشىگە پىداگوگىكاتارىخىن مۇئالەمە ئىتودە بىك زور فايدا بىرە. مەزكۇر تارىخىدان ئوقتوچى دۇنيادىكى ئەوۋەلگى ھەم ھازىرقى مەشھۇر پىداگوگلار تەربىيە تۈرسىدا ئىندى فېكىرلەر يۈرتكەنلەر ھەم يۈرتلەر، شولارنى بىلە ھەم شولار آرقاسىدا تەربىيە بائىدا ئوزىنە فايدالى عىلەملەر وە غۇمۇمى قاراشلار حاسىل ئىتە. پىداگوگىكا تارىخى آرقىلىق ئۇلۇع پىداگوگلارنىڭ تۇرمۇشلارنى وە آلارنىڭ حاللەرنى بىلەن تانۇش، عىيىرە تەنە بولا. پىداگوگلارنىڭ كۈبىسى ئوڭايسىز حاللەرگە تۇشەنلەر، كۈب آورلىقلار كۈرگەن وە كۈب عەزابلار چىكەنلەر؛ شولادىدا آلار عىلم وە مەغرىفەتكە مەجبۇر تەلەرن سۈنەر مەگەن ھەم، ئول يولداغى عەيرە تەلەرن كېمەگەنلەر.

مە، شوندى ۴۰ سەلەگى ھەم ئىشنى بىلەن دە ئوزىنە ياقىن بولغان بۇيۇك پىداگوگلارنىڭ تۇرمۇشلارنى بىلەن تانۇ، ئوقتوچىلارغا شۇبھەسىز تەئسىر ئىتەچەك، آلارغا غەيرەت وە قۈۋەت بىرەچەك ھەم آلاردا يەشلىك وە كۈچلىك خىس ئىتەدەچەك. ئوقتوچىلار ئوزلەرنىڭ خىزمەتلىرى مۇقەددەس،

ھەسەلەكلەرنى ھالى، تاراتقان فيكرلەرنى مەنىگۈلك ئىكەنلىكىگە ئىمان
ئېتىھەپكەكلەر ۋە شۇنىڭ بىلەن ئالارغا ئور ھىزمەتلەرنى چىكىل بولماچاق.

ئوقۇتۇچى بولغان كىشى شەكىرتلەر بىلەن مۇئامىلەدە ۋەقارلىق، ئەدەبىي
يۇمشاق كۈنگىللىق ھەم كىچىك خۇلقلىق بولغا تېيىش. شەكىرتلەرگە ياساغان
تەننەپەسلىك ھەم ئويلىغان بولسۇن: قاتتىق ۋە توپاس بولماسىن. شەكىرتلەرنى
آھماق، ئىشەنچسىز، بىكەن، بۇزىلغان دىيىپ ھەم باشقا شۇندى سوزلەر بىلەن
شەكىرتلەرنى كىرەك: ئالار ئۆز-ئۆزلىرىگە ئىشەنچسىز بولسا،
ئۆمىدلىرى ئۆزىمەنلىرى. جەزادان قاچارغا كىرەك. مۇمكىن قەدەر جەزاسىغا
قۇتۇلغا، ئىشەنچسىز. جەزانى قەتئىي قەتئىي دەرىجەدە كىرەك. ئاندا
بىك تەدرىجى رەۋىدەگە بولسۇن. لاكىن قەتئىي بولسۇن. ئەيتكەن سوز ۋە بىرگەن
ۋەدەدە نى قۇرغا ھەم بىر نەچچە چىتەكزىگە تېيىشلىق. شەكىرتلەرنىڭ بارىنىدا
تېگىز قارارغا، قايسى سىن ياقىن ئېتىب، ياقىلاپ، قايسىلارنى قاقىپ يۇرتىمەسكە
تېيىش. شەكىرتلەر ئاراسىدىن سوز يۇرتۇچىلەر بولماسىن، ئاندىلارنىڭ سوزى
قەبۇل ئېتىمەسكە ھەم ئالارنى ئاندى ئىشەنچسىز بولسۇن. چۈنكى
ئاندى ئىشلەر بولغاندا شەكىرتلەر ئۆز ئارا بىرلىككە ئالار ئاراسىدا تاقولۇق
بىرگە سەبەب بولا. ئالارنى مۇمكىن قەدەر بىرگەنلىككە، ئورتاق تۇرمۇشقا
كۈتكۈزگە ھەم بىر نەچچە ياردەم ئېتىشكە ئۇيغۇن تېيىش. ئالار ئىجتىمائىي
تۇرمۇشقا ھەم ئىشەنچسىز بولسۇن. ئىشەنچسىزلىك بولۇشقا ئادەتلىنىش. مەكتەپتە چىققاچدا
ھالقىماي ئېتىپ قارارغا ھەم بۇتۇن ھالقىماي ئىجتىمائىي ئالدا تۇتۇپ،
ھالقىماي ياردەم ئېتىشكە ئۇيغۇن بولسۇن.

ئوقۇتۇچى ئۆزى شەكىرتلەر ئالدىدا "جانلىق ئورنىك" بولغا تېيىشلىق.
ياخشىلىق ۋە تۈرۈپلىقنى ئول شەكىرتلەرگە سوزى بىلەن كەتۈرگەن. ئىشەنچ بىلەن
كۈرسەتكە تېيىش. يالغۇز بىرلەن شەكىرتلەردەن يەشمەسكە، بەلكى

آلارغا ئېيتىپ، آلار آلدندا تۈزەتەرگە تېيىشلىق. مۇندى ئىش ئوقتوچىنىڭ
 عىزەتتى نەفسىن ساقلى، خۇرمەتن آرتىدرا ھەم شەكىرلەرگە ئەدەبىي ۋە ئەخلاقى
 جەھەتلەردەن تەئسىر ئېيتىپ، آلارنىڭ تەبىئەتلەرنى مۇلايىمەت بېرە.

ھەر دەرسىدەن سوڭ ئوقتوچى دەرسنىڭ زىچىك ئۆتكەنلىكىنى، مەقسودىنى
 ئېرىشكەنمى، يوق-مى، شەكىرلەرگە فايدا ئېتىكەنمى؟ شولارنى ئويلارغا
 ۋە شول خاقلاردا ئۆز- ئۆزىدەن ھېساب آلارغا تېيىشلىق. دېداكتىكا جەھەت-
 تىدەن خەتاسى بولمىغان-مى؟ بولسا - قاي يەرلەردە بولغان، شولارنى تېكىتىرىپ
 ۋە آلا كىتىرىپ، ئېكىنچى مەرتەبە تەكرار ئېتمەسلىك بولارغا كىرەك. ئەلھاسىل
 شەكىرلەر بىلەن ساقلاپ ھەر كەت ئېتمەرگە، آلارنىڭ ئوقتوچىلار ئۈچۈن
 توگىل. بەلكى ئوقتوچىلارنىڭ آلار ئۈچۈن ئېكەنلىكىنى آلداتۇرغا ھەم شولاي
 ئوق شەكىرلەر مەكتەپ ئۈچۈن خەزىلەنى بەلكى مەكتەپلەر شەكىرلەر ئۈچۈن
 خەزىلەنگەنلىكىنى خەتەردەن چىقارماسقا تېيىشلىق. تەلىم - تەربىيە ئىشنى
 مۇقەددەس ئىش ئېتىدىرىپ قارارغا، چىنلاپ خەزىلەن جەتتەپچە، تۇرىپ ئول
 ئىشكە كىرمەسكە، ئۆز كەيغى ئۈچۈن شەكىرلەرنى قۇربان ئېتمەسكە ھەم
 بۇ ئۇن كىلەجەك پۈتۈننى ھەلا كەتكە ئۇششۇرما سەكە كىرەك.

میتودیکا ھەم دیدا كىتىكا.

ئوقتو يوللارن، دەرس بىر و ئوسوللارن كورسەتكەن فەننى «میتودىكا» دىپ آتیلار. میتودىكا ئىككى تۈرلۈ بولا: غۇمومى ھەم، خۇسوسى. غۇمومى بولغانى ھىچ بىر فەننى آيرىمچا، مۇتلاق تەلىم ئىتو يوللارنغا كورسەتە ھەم ھەر فەن ئۈچۈن دە ياراقلى بولا. خۇسوسى میتودىكا ئىسە فەقەت ماحسوس فەننى كىتە تەلىم ئىتەرگە ئۆيرەتە. يەنى فەنلەر آراسىندان تىل، تارىخ، جەغرافىيە، تايىيىيات وە باشقا، شوندى فەنلەرنىڭ قايسى بولسادا، بىرسن ئوقتو بولغانغا كورسەتە، شۇنىڭ ئۈچۈن ئى قەدەر فەن بولسا، شۇل قەدەر میتودىكا بولغا مۇمكىن ھەم بولا. ئەمما غۇمومى میتودىكا ئىسە فەقەت بىر كىتەدر، ئۇل فەنلەرگە قاراب آيرلىمى، بۇتۇن فەنلەر ئۈچۈن عام بولا. آنى ئىككىچى تۈرلۈ — «دىدا كىتىكا» (تەلىم فەننى) دىب دە ئىتەلەر.

میتود ھەم آنىڭ نەوعىلەرى.

يوعارلدا بىز — تەلىم — تەربىيە ئىشنى مۇھىم ئىش، آڭار چىلاب خەزىلەنب جىتمى، تۇرب كىشەرگە يارامى دىك. بىز مۇندى بىگىرەك ئىيتىدائى مەكتەبلەرنى آلا، تۇتب سۇيەلگە ئىلكەن، تەربىيە دىگەن سوزمىنى تەلىمىگە ئىيەرتب كىتە سۇيىمىز، يەنى تەربىيەنى تەلىم آرقىلى بىرونى، تەلىمىنى تەربىيەوى ئىتونى، ئويلىمىز. چۈنكى ئىيتىدائى مەكتەبلەردە بالالارنى تەربىيە ئىتەر ئۈچۈن بىزنىڭ تەلىمدەن باشقا، بولمز يوق دىيەرلىك. چۈنكى

آندا بالالار مەكتەپكە دەرس ۋاقتىدا غىنا جىيىلالاردا، دەرس بىتكەچ تارالب
كىتەلەر. شۇنىڭ ئۈچۈن آلارغا باشقاچا تەئسىر ئىتەرگە، يول قالما،
فەقەت، شۇل ئوقتو آرقاسىدا غىنا آلارغا تەئسىر ئىتب ھەم آلارنى تەربىيە
ئىتب بولا. مۇنىڭ ئۈچۈن ئىندى ئەلبەتتە، ئوقتونى ئىچك، تورى كىلسە،
شولاي آلب بارغا يارامى، بەلكى بىر، ئۇسول ۋە بىر پلان بىلەن آلب
بارغا كىرەك، تاكى آنىڭ آرقىلىق بالالارغا غىلىم، مەرىفەت دە بىرلىسن.
ھەم آلارنىڭ تەبىئەتلىرىنى تەئسىر ئىتب، آلارنى روھانى ھەم جىسمانى
ياقلاردان تىگىز تەرەققى ئىتدرىك دە بولسۇن. يەنى بالالارنىڭ سەلامەتلىكلىرى دە
سانلىنسۇن، قوۋىنى ئىككىر يەلەلەرى دە آرتسۇن. قەلبەلەرى دە يۇمشاسۇن، يۈرەك
جىسالىرى دە ئويەنسۇن.

ئوقتونىڭ يوللارنى بار. آلار ئەھلىلەرى تارافىدىن كۆرسەتلىگەنلەر.
آلارنى ئوقتوچىلارغا چىنلاپ تىكشۈرگە ھەم ياخشىلاپ بىرگە ئىشلىتىش بىز
خەزىر آلارنى مۇندا قىسقاچا غىنا كۆرسەتمە كىچى بولامۇ.

ئوقتو يوللارنى "مىتۇد" (دەرس بىر ۋە ئۇسولنى) دىيىپ آتىلار. ئوقتو
ۋە دەرس بىر ۋە ئۇچۇن تۈرلى مىتۇدلار بار. ئىككى ئەۋۋەل آلارنى تەھلىل
(آنالېز) مىتۇدى ھەم تەركىب (سىنتېز) مىتۇدى دىيىپ ئىككىگە بۆلەن. چۈنكى
شەكىللەرگە ئوقتاندا يە ماددى نەرسەلەرنى ئۆزىدە تەرگە، يە مەغنىۋى
(مۇجەررەد) آڭلار بىرگە، تورى كىلە. بولارنىڭ ھەر ئىككىسىنىدە تەھلىل
ھەم تەركىب مىتۇدلارنى بىلە ئىش كۆرگە مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن بىزگە
خەزىر، ئۇل مىتۇدلارنىڭ نىدەن غىبارەت ئىكەنلىكلىرى ھەم آلارنىڭ ماددى
ھەم مەغنىۋى نەرسەلەردە ئىچك تەتبىق ئىتلىگەنلىكلىرى بىزگە كىرەك.
آلارنىڭ ماددى ھەم مەغنىۋى نەرسەلەردە تەتبىق ئىتولۇلەرنىدە آيرما
بولغانلىقىدىن، بىز آلارنى مۇندا مىساللەر بىلەن كۆرسەتمە كىچى بولابىز.

ماددى نەرسەلەرنى تەھلىل مىتۇدى بىلەن ئۆزىدە تەكلىدە، ئەۋۋەل آلارنى
ئۆزلەرن تەركىب ئىتكەن كىسەكلەرنى (ماددەلەرنى) آيرلا، ئۇل كىسەكلەرنىڭ

ھەر قايسىن آيرىم، آيرىم تىكىشرب، شونىڭ بىلەن، ئول نەرسەنىڭ بۇتۇنىنى ھاقىندا مەلۇمات خاسىيل ئىتەلە. مەسەلەن: كىمبا دەرسىندە بىر، بىر مەدەنىي تەھىقىق ئىتەچەك بولساق، ئەوۋەل آنى تەھلىل قىلايىز، يەنى آسلى ماددەلەرنىڭ ئايرىلدا، ئول ماددەلەرنى رەم، بىرەم تىكىشرب، آلارنىڭ نىدەن عىبارەت ئىكەنلىكلەرن بىلەن ھەم، شونىڭ بىلەن، ئول مەدەن ھاقىندا، تولى بىر مەلۇمات آلايىز.

شولاي- ئوق ئوسملىكلەردەن بىرەر ئوسمەنى ئۇيرە تىرگە تەسەك، ئەوۋەل آنىڭ توب ماددەلەرن؛ نامرلارن، قامل ۋە آغاچلارن ھەم ياقراق ۋە چەچەكلەرن ھەم باشقا، شوندى كىسەكلەرن بىرەم. بىرەم تىكىشە بىزدە، شونىڭ بىلە، ئول ئوسمە ھاقىندا بۇتۇن بىر عىلم آلايىز. بو تەھلىل مېتۇدى بولا. تل، ئوتقاندا ئەوۋەل جۇملە آلب، آنى سوزلەرگە، سوزلەرنى ئىچكىلەرگە، ئىچكىلەرنى آوازلاغا آيىرولاردا، شوشى جۇملەدەندىر.

تەركىب مېتۇدى ئىسە كىرسىنچە؛ آندا ئەوۋەل كىسەكلەر ئۇيرە تەلەدە شولار واسىطەسى بىلە بۇتۇن تەركىب ئىتەلە. مەسەلەن: تل، ئوتقاندا، ئەوۋەل آيرىم آوازلارنى ئۇيرەت، آلاردان ئىچكىلەر، ئۇيۇشدر، ئىچكىلەردەن سوزلەر، سوزلەردىن جۇملەلەر، ئۇيۇشدر، يولى بىلە بارلسا، بو ئىندى تەركىب مېتۇدى بىلەن ئوقتو بولا.

مەنەۋى آكلارنى تەھلىل مېتۇدى بىلەن قاراعاندا بولاي بولا؛ آيرىم تەساۋورلاردان عۇمومى آڭ تۈزۈلە. ياكى، خۇسوسى مېساللەر ۋە جۇزئى ۋاقىيەلەردەن عۇمومى قاعىدە ۋە قانۇنلار چىعارلا. مەسەلەن: ئت، مەچى، سىمىر، سارق ھەم آتلار ھاقىندا، آيرىم تەساۋورلارغا قاراب، سۇت بىلەن تەرىپىيەلەنە نۇرغان ھەيۋانلار ھاقىندا عۇمومى بىر آڭ طودرو، ياكى حىسابدان بىر نى قەدەر مەسئەلەلەر ئىشلەت، شولار آرقاسىدا عۇمومى بىر قاعىدە چىعارو ھەم، شوندى جۇزئى ۋاقىيەلەر آرقىلى عۇمومى قانۇن تۈزۈشكىلى ئىشلەر تەھلىل ئىتو، تەھلىل مېتۇدى بىلەن بارو بولا.

آلاردان ئىچكىلەر، ئىچكىلەردەن سوزلەر، سوزلەردەن جۇملەلەر تۈزۈتەلەر.
بر-ئوك دەرسىدە تەھلىل، تەركىبىنى ئىگىيىسىدە تەتبىق ئىتەرگە مۇمكىن ھەم
شولاي ئىتەلەدە. ئەوۋەل بۇتۇن جۇملەلەر آلب، آلارنى تەھلىل ئىتەدرگە
ھەم، شول-ئوق ۋاقتىدا تەركىب قىلغۇدا ئۆيرەتلىپ بارىلا.

ھىسابدا قوشۇ ھەم تاپقۇلاۋ ھەمەللەرن ئۆيرەتكەندە تەركىب
مىتۇدى، بولۇپمۇ آلو ھەمەللەردە تەھلىل مىتۇدى بىلە ررغا، تورى كىلە؛
ھەمەللەرنى بارن قوشىپ ئىشلەگەندە تەھلىل، تەركىب بىرگە بولا.

يازۇدا تەھلىل: ئەوۋەل جۇملە آلتىپ، ئول سوزلەرگە، سوزلەر
ئىچكىلەرگە، ئىچكىلەر آوازىلارغا آيرىتىلىپلا: آوازىلارنىڭ ھەمەتلەرنى -
ھەرقلەر بىلەن بىرگە بىرگە چ يازدىرلا (ھەرقلەرنىڭ يازىلىشى آوازىلار بىلەن
تانشىدىغاندا كۆرسەتىلگەن بولسا). قاي ۋاقت آيرىم ھەرقلەردەن ئىچكىلەر،
سوزلەر، سوزلەردەن جۇملەلەر، ئۆيۈشۈرۈپ يازدىرولاردا بولا (تەركىب
مىتۇدى).

جەغرافىيە ئىسە ئىپتىدائى مەكتەپلەردە فەقەت تەركىب مىتۇدى
بىلەن كەتە ئوقۇتۇلغا تىيىش. شەكىللەرگە ئەۋەل مەكتەپ ئىچى ۋە آندىغى
نەرسەلەر ئۆيۈرۈلەر. آندىن سوڭ، تىش ياعى ھەم آنىڭ ياقىن تىرەلەرنى
كۆرسەتۈر. سۇڭرا توعان، ئوسكەن ھەم تۇرا تۇرغان يىرلەر، ئولسىت،
ئۆيەز ھەم گوپىرنالار ۋە آلاغا كۆرۈشۈپ بولغانلار ھەم بارا، بارا يىر،
سولاپ، مەملەكەت ۋە دەۋلەتلەر بىلە تانشىدىر. بولار باردا تەدرىجى
سورەتدە ئۆيۈشۈرۈلغا تىيىش.

ئىپتىدائى مەكتەپدە مەتبىقى تەركىب مىتۇدى بۇتۇنلەي قوللانماققا
تىيىش، چۈنكى بالالارغا توردان، تورى قاعىدەلەر ئۆيۈرۈپ فايدىسىز؛
آلاغا ياخشى آڭلاتۇ ۋە تەمام تۇشىدىرۇ ئۇچۇن ھەر قاعىدە ۋە ھەر
قانۇننى مىساللار ھەم جۇزى ۋاقىيەلەردەن چىقارغا كىرەك. ئىپتىدائى
مەكتەپدە سارف، نەحو، ھىساب ھەم باشقا، شۇندى فەنلەر ھەر قايسى

مەھلىل مېتودى بىلەن ئۆيىرىتىلگەن، يەنى ئەۋۋەل مۇۋاپىق مېسالىلەر تېكىشلىپ،
شولاردىن قانداقلىرىنى ياساشقا تېيىشلىق. قانداقلىرىنى شەكىللەندۈرۈش ئۆزلەرنى
چەكلىنىش، ئەلچاسىنى مۇمكىن قەدەر ھەر قەندە، شول يولنى تۇتارغا ۋە
شول يول بىلەن پايدىلانغا كىرەك.

دەرس بىرۈر رەۋشلىرى

دەرس بىرۈر رەۋشلىرى باشلىغا ئېلىنغاندا: بىرىنچى - خىكايە ۋە
سۇيىلەۋ رەۋشلىرى (۱)، ئىككىنچىسى سۇۋال-جەۋاب رەۋشلىرى (۲). ئەۋۋەل كىشىنىڭ،
ئوقۇتقۇچى دەرسنى سۇيىلەۋ، شەكىللەندۈرۈش ئۆزلەرنى تەكشۈرۈش قانداقلىرى،
ئىككىنچىسى كىشىنىڭ دەرس مەھسۇلىگە، ئۇچۇش. مۇنداق ئوقۇتقۇچى
بىلەن ئوقۇتقۇچىلار ئۆز-ئارا سۇيىلەشكەن شەكىللىرى بولسا. شەكىللەندۈرۈش قانداقلىرى
مەھسۇلىنىڭ بىرگە خەل ئېيتىش، دەرسنى بىرگە خەل مۇتالەئە ئېيتىش، ئوقۇتقۇچى سۇۋاللىرى
بىرە، ئوقۇتقۇچىلار آڭگار جەۋاب بىرەلەر، بولسا شەكىللەندۈرۈش ئۆزلەرنى ئىككىنچىسى
ئۇچۇن بىك پايدىلىق. مۇنداق شەكىللەرنىڭ ئۆزلەرنىڭ ئىشلەرگە، تۈرنى كىلە؛
بۇ ۋاقىتدا ئۇلار كۆپ-مىنى، آز-مىنى باش ۋاتارغا مەجبۇر بولالار.

لاكىن، بۇ، سۇۋال - جەۋاب رەۋشلىرى ئۆزى ئانچە ئىككىنچىسى آيرىلا: قاي
ۋاقىتدا ئوقۇتقۇچى شەكىللەرنىڭ قاراب سۇۋال بىرەدە، ئۇل سۇۋالنىڭ ئۆزى.
ئوك جەۋاب بىرە بارا، ياكى ئانچە بىرگەن سۇۋالنى ئەۋۋەلدە سۇيىلەشكەن
نەرسەلەرنى ئىككىنچىسى تۈشۈرۈ ھەم ئۆيىرىتىلگەن نەرسەلەرنى شەكىللەندۈرۈش

1) Монологическая, повествовательная форма.

2) Диалогическая, разговорная форма.

خەتەرگە كېتىپ، آلاردان جەوابلار آلو ئۈچۈن كەنە بولا. بولاي بولغاندا،
 «مۇنچى ئەكرار رەۋىشى دىپ آتيلار. ئەگەر ئېنىدى ئوقتوچى سۇآللەر
 بىرە، بىرە مەسئەلەنى شەرتلەرنىڭ ئۆزلەردەن خەل قىلدۇرغا، خەقىقەتنى
 ئۆزلەردەن تابدۇرغا تەشۋىس، ئول ۋاقتدا بۇ رەۋىشنى «كەشف رەۋىشى» دىپ
 آتيلار. چۈنكى مۇندا مەسئەلەنى شەرتلەر ئۆزلەرنى كەشف ئىتكەن
 ۋە ئۆزلەرنى تاپقان بولا. ئوقتوچى ياردەم كەنە ئىتكەن بولا. دەرسنى، بۇ
 رەۋىشە آلب بارو بىك فايدالى، شونڭ ئۈچۈن مۇمكىن قەدەر ھەردەرسنى
 شولاي آلب بارغا تېيىشلى.

آندان سوڭ تاعى دەرس ۋاقتىدا شەرتلەرگە ئۆيرەنلە تۇرغان
 نەرسەنىڭ ئۆزى ياكى مادىلىن ياھود سورەتن كۆرسەتپ ئوقتولار بولا.
 «مۇندى ۋاقتدا ئوقتوچى آلارنى كۆرسەتە، كۆرسەتە سۆيلى ۋە آلار ھاقتىدا
 ئىزاھلار بىرە، ياھود سۇآللەر بىرپ، شەرتلەردەن جەوابلار آلا. لا كىن
 «بۇ ئۆزىگە آيرىم بىر رەۋىش ئىتدۇر سانالى، بەلكى، شول يوعارىدا
 كۆرسەتكەن رەۋىشلەر ئىچىنە كىرە، چۈنكى مۇندا بارى بۇ ئوقتوچى يە
 ئۆزى سۆيلىپ بىرە، يە سۇآللەر بىرە، بىرە شەرتلەردەن سۆيلىتە. نەرسەنىڭ
 ئۆزى، ياكى مادىل ۋە سورەتن كۆرسەتە، فەقەت دەرسنى ياخشى آڭلاپ
 ھەم آچىق تۇشىندۇر ئۈچۈن كەنە بولا.

بىزگە خەزىر ئېنىدى، بۇ كۆرسەتكەن رەۋىشلەرنىڭ ئېنىدى مەكتەپلەردە
 ھەم ئېنىدى ۋاقتلاردا قوللانغانلىقلارن بىلگە تېيىش؛ بىزگە - آنڭ. بىلگەن
 «شونىسى زارور، ئۆزلەرن بىلگەن جىتىمى، بەلكى آلار بىلە فايدالانا بىلگە
 كىرەك. دۇرست: «بۇ رەۋىشلەرنىڭ ئىستىمال ئىتارگە تېيىشلى بولغان ئورنلارن
 بۇتۇن جۇز ئىپاتى بىلەن تەفسىلەپ، قەتئى ئىتپ كۆرسەتپ بولمى، لا كىن
 شولاي دا دىداكتىكا نۇقتاسىدىن قاراپ. مۇندا بىر قەدەر چىكىلەر قويارغا
 مۇمكىن ھەم ئويىشۇ تۈبەندەگى مۇلاھىزىلارنى تەيىپ كىتپ بولا.

(۱) ئوقۇ - ئوقۇتقۇغا عائىدە: آ) ئەلەم وافتلارندا، عۇمومەن ئىيتىدائى، ئىعدادى ھەم ھەم ئالى مەكتەبلەرنىڭ ئايسىندا غا بولسا دا، پورە وشلەرنىڭ ياتىگىسى، يا، بوسى غا ئىستىمال ئىتە دىب آيرىم بىرسىن گە بىلا گەلب قۇيىپ بولى. ب) ئىيتىدائى مەكتەبلەردە باشقاراق. يەنى شەكىللەرنىڭ ياكى كىرگەن ھەم بىر نەرسەدە بىلە گەن، ھىچ بىر تەبىرىگە قادىر بولماغان وافتلارندا ئەلبەتتە ھىكايە ۋە سۇيىلەو يولى، قۇتلىرى (بىلا گەلب نەرسەنىڭ ئوزى. يە سورەتنى كۆرسەتە). آندىن سوڭ ئىيتىدائى مەكتەبلەرنىڭ سوڭىسى سىنىقلار ندا، شولاي - ئوق ئىعدادى مەكتەبلەرنىڭ سوڭىسىدا ھەم ئالى مەكتەبلەردە سۇيىلەو ۋە ھىكايە رەۋىشى قوللانلار. چۈنكى، بو وافتلاردا ئىندى شەكىللەر آچىغان: لىكسىيە رەۋىشىدە سۇيىلەنگەن نەرسەلەرنى آڭلارلىق دەرەجەگە كىلگەن بولالار.

لاكىن، مۇنى ئۆزى ئەيتىۋى ھەم مۇڭار بىلگەنلىك چىكلەر قۇيۇپ بىك چىتىن بو كۆرەك، ئوقۇتقۇچىنىڭ ئوز ئىختىيارىدا: ئوقۇتقۇچى قاچان غا بولسا دا، ئەگەر شەكىللەرنىڭ آچىغانلىقلار، يەنى دەرەسنى تۇتاشقان (لىكسىيە رەۋىشىدە) سۇيىلەنگەن وافتدا آڭلارلىق دەرەجەگە كىلگەنلىكلەرنى بىلسە، مۇنى قوللانا آلا. ب) سۇال - جەۋاب رەۋىشى، كۆرەك، توبەنىڭ دەرەجەلەردە، يەنى ئىيتىدائى مەكتەبلەردە ئىستىمال ئىدلەدر. ھەم، ئول، شول دەرەجەگە بىك موۋاپىق دا، چۈنكى، ئول بىردەن، شەكىللەرنىڭ زىھنلەرنى ئويىدا، ئالارنىڭ دىققەتلەرنى جەلپ ئىتۈگە سەبەب بولا: ئىككىنچىدەن، بو شەكىللەرنى ئويلارغا ۋە فېكىر يۇرتىگە مەجبۇر ئىتە ھەم ئىشكە قاتنىش، ئىش ئىشلەرگە ئۆيرەتە: ئۆچىنچىدەن، شەكىللەرنىڭ سۇيىلەو قۇۋۋەلەرنى آرتۇرا، ئالار ئۆزلەرنىڭ ئويلارغا نەرسەلەرنى توقتالمىچا سۇيىلەپ بىرىگە ھەم تەبىرى ئىتەرگە ئۆيرەنەلەر: دۆرتىنچىدەن، بو رەۋىش بىلەن بارغاندا ئوقۇتقۇچى شەكىللەرنىڭ دەرەجەلەرنى وافتدا بىل تۇرا آلا. دەرەسنى آڭلاغانلارمۇ، يوقمۇ؟ ئەگەر آڭلامان بولسا قاي يېرى آڭلامان، قاي يېرى

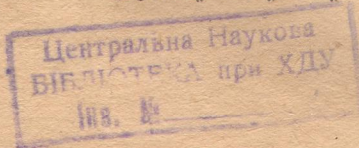
آلار تۇشماگەن ھەم نەرسە سەن تەعبىر ئىتە آلمىلار، شولارنىڭ بارسىدا بىلىپ، ئوقتۇچى آلارنى، شول ۋاقتىدا ئوق، ياكى باشقا بىر ئوگىيلىق ۋاقتىدا تۈزەترگە قادىر بولا.

آندىن سۇڭ ئوقتۇچى، بويۇل بىلەن بارغاندا شەكرتلەرنىڭ نىچىك تەرەققى ئىتەگەن ۋە كۆپىنچە ئالغا كېتىشكە ئىمكانىيەت بىلەن كۆرۈپ بارا ھەم شوڭار قاراپ، ئول دەرسلەرنى ھەم ئوقتۇچى، ئورنى يولغا قويىپ شەكرتلەرگە فايدالىق ئىتەپ ئالسا، بىر ۋاقىتتا، شەكرتلەر ئوقتۇچى دەپ ھەم ئوقتۇچى ئۇچۇن دەپ ئالسا، ئوقتۇچى تەرىپىدىن بولۇپ بولسا، سەبەب بولا.

ئەمما سۇيىلە ۋە خىيالىيەتلىك بىلەن بارغاندا ئوقتۇچى شەكرتلەرنىڭ ھالىدىن كۆزەتپ بارا ئالى. آلار تىڭلاپ ئوتتۇرا-مى، ئۆيىرىشكە ئىش ئاڭلىلارمى، تۇشۇش جەمئىيەتلىرىمى؟ ئوقتۇچى بۇلارنى بىلە ئالى، چۈنكى بىر ۋاقتىدا ئول سۇيىلە دەپ سۇيىلە، ئوقۇچىلارغا تىڭلاپ قىلىپ ئوتتۇرا تېيىش بولا. آلارغا ئىشكە قاتنىشىپ، ئورنى كېلىمى ھەم دەرسنى تىڭلارغا مەجبۇرىيەت دەپ كۆرىمى. شۇنىڭ ئۇچۇن آلارغا دەرس ۋاقتىدا بۇتلىق ئىككىنچى ئويىدا ئوتتۇرا ياكى بۇتلىق ئىككىنچى ئىش بىلەن مەشغۇل بولارغا مۇمكىن بولا.

مەشغۇل كۆرسەتكەن سەبەبلەرگە قاراپ، بىر سۇيىلە ۋە خىيالىيەتلىك ھەم سۇل-جەۋاب رەۋشلىرى بىر، بىرىدىن بىك نىق آيرىلار ھەم شوڭار قاراپ آلارنىڭ ئوقتۇچى ئىشلىرى تەئسىرلىرى دەپ بىك بىلەن بولا. سۇيىلە ۋە خىيالىيەتلىك بىلەن ھەم ئورتا مەكتەپلەرنىڭ سۇڭ يالارنىدا ھەم ئالى مەكتەپلەردە گە ئىستىمال ئىشلىرى بىلەن بولا. چۈنكى ئول دەرسلەردە ئىشلىرى شەكرتلەر سۇيىلەگە ئىش ئاڭلار ھەم خەتلەرنىڭ تۇتارلىق قوۋەتكە ئېرىشكەن بولالار، ئوقۇش كېرەكلىكى ھەم فايدىسى بىلەن ھەم شۇنىڭ ئۇچۇن آلار ئۆزلەرنىڭ ئوقۇش تۇرغان نەرسەلەرنى ئىختىلاس قويا ھەم

دېداكتىكا قانۇنلىرى ۲

ئىلتىفاتلارنى يۈنەلدەرىدە ئالار. بۇنىڭ ئۈچۈن ئالارغا ئەللەنمىدى ياردەملەر
قوللانۇشنىڭ ھېچ ئۈزۈمى بولمى.

ئەمما ئىيتىدائى ھەم قۇرتا مەكتەبلەرنىڭ تۈپەنلىگىنى سىنغلارنىڭ
شەكىلدە ئۇلارنى ئۇل دەرىجەگە ئېرىشمەگەن؛ ئالارنىڭ روھانى قوۋەتلەرنى
تۈپەن. ئالارنىڭ ئەزەتلىرى، ئاننىڭ فايدىسىنى ئاچقۇشنىمەگەن بولالار.
ئالارنىڭ دەرىجەلىرى ئۇلارغا، ئىلتىفاتلارنى جەلپ ئېتىۋاتقۇچى دېداكتىكا
قەيىدەلەرنى بىك ئۇرغۇپ ئېيتەرگە ھەم ئالارغا بىك ئۇرغۇپ ئايلانغان لازىم
بولسا. مەن بۇنىڭ ئۈچۈن دە ئىيتىدائى مەكتەبلەردە بۇ ئىشلارنى دېيەرلىك، ئورتا
مەكتەپلەرنىڭ تۈپەنلىگىنى سىنغلارنىڭ كۆپرەك سۇئال-جەۋاب رەۋىشى
قوللانغانغا ئېشىش بولسا.

(۲) ئوقۇتۇلغان نەرسەلەرگە ئائىد. ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ئەسلىدىن
شەكىللەنگەن روھانى قوۋەتلەرنى قاراپ يىلگىلەنسە، لاكىن بىشول-ئوق
ۋاقتىدا ئۇنى تەبىئىي قىلدا ئوقۇتۇلغان نەرسەلەرنىڭ دەخلى يوق
تۈرلەر، بەزى بىر نەرسەلەرنى شەكىللەن ئۆزلىرىدىن كەلگەن ئويلاپ چىقارغان
ئىشلار؛ مەسىلەن، دىن ۋە ئىقتىساد مەسىلىلەرنى ھەم دۇعا ۋە غىياپەت
شەكىللىك نەرسەلەر، مۇقەددەس تارىخ، غۇلۇمىي تەبىئىيە ھەم جەغرافىيەلەردە
شەكىللەن ئۇرغۇل ئۇرغۇل، ئۆزلىرىدىن كەلگەن بىر نەرسەدە ئىتە
ئىشلار. ئالار تۈرلىدە شەكىللەنگەن ئۇرغۇل سۇيىلەرگە كىرەك بولسا. دېمەك
ئالارنى ئۇرغۇتسەندە سۇيىلەر - خىكايە رەۋىشى قوللانسا. لاكىن شۇنداق
بولسا، سۇيىلەرگە ۋاقتلاردا مۇنداقلا مۇمكىن قەدەر، سۇئاللار بىرگەلەپ،
شەكىللەرنىڭ ئىلتىفاتلارنى ھامان جەلپ قىلالايدۇ تۈرلەرگە؛ ئالارنىڭ
ئىشلىرى - ئىشلىرى ئالارنىڭ بارلىقى. ئىشلىرى بولسا، بىشول
ۋاقتىدا-ئوق ئىشلىرىغا ئېرىشىش.

ئۇل دەرىجەلىرىدە ھەم ھېساب، ھەندەسە، فەنلەرنىڭ باشىدا-ئوق سۇئال
جەۋاب رەۋىشى قوللانسا. بۇلار ئۈچۈن كەشىف رەۋىشى قوللانسا بىرگە

ئوڭماي، لا كين مۇندا، شونىدا ئەيتىرگە كىرەك؛ دەرسىنى ھەر ۋاقىت، بو، سۇ آل - جەۋاب ھەم كەشف رەۋشلىرى بىلەن گەنە آل بارودا پارابىتى، بەلكى آراغاسۇيىلەو ۋە ھىكايە رەۋشنى دە كىرەك، كىرەك. چۈنكى، ئول ۋاقىتدا شەكىتلەرنىڭ ئوتتۇرا ۋە بىلگەن نەرسەلەرنى تارقاق كۆيىچە، بىر - بىرىگە بەيىلەنمىچە قالوۋى ئىجتىمال ھەم شەكىتلەرنىڭ دە آلارنى تۇتاش سورەتدە سۇيىلەپ ۋە تەبىئىي ئىتبىر بىرگە ئۆيىرەنە آلەي قالولارنى ئىجتىمال، مەنە شونىڭ ئۈچۈن مۇندا سۇيىلەو ۋە ھىكايە ئىتبىر كىي ئىشلەرنى دە قاتتىقلاپلا كىرەك بولسا، ھەم، مۇننى ئىشلەو آردا توڭل، ئوقۇتۇچى ھەر دەرسنىڭ آخىرىدا ئوزنىڭ ئۆيىرەتكەن، ئوقۇتقان نەرسەلەرنى شەكىتلەرگە تۇتاش سورەتدە سۇيىلەپ بىرە ھەم شونى ئاتى بىر نىچە شەكىلدىن سۇيىلەتە. شولاي ئىتبىر، ئول بىردىن، ئوزنىڭ ئوقۇتقان نەرسەلەرنى بىرگە بەيىلەپ، بىرگە تۇتاش قويا، ئىككىنچىدىن، شەكىتلەرنىڭ نى دەرىجەدە آڭلاغانلىقلارنى بىلە ھەم، شول - ئوقۇ ۋاقىتدا آلارنى سۇيىلەرگە، تۇتاش سورەتدە ھىكايە ئىتبىرگە ئۆيىرەتە.

سارف، نەخو ھەم ئوقۇ دەرسلەرنىدە، شولاي - ئوقۇ ئەدەبىيات دەرسلەرنىدە ئەدەبىيات نەمۇنەلەرنى تەھلىل ئىتەكەن ۋاقىتلاردا، شوشى بول تۇتۇلغان ئىيش.

(۳) دەرسنىڭ بارلىقىغا غايىكە دەرس ئەلەمنىڭ تەھلىل ھەم تەركىب دىگەن مەنىدەلارنى بىلەن بەيىلەپ بارغا قىيىشلىق. سۇاللەر باردا تەرتىپلىق رەۋشەدە، تەدرىجى ئىتبىر تۈزۈلگەن بولسەن. كىيىگى بولغان سۇاللەر ھەم سوزلەرنى قاتتىقلاپلا كىرەك، چۈنكى آندى سۇاللەر شەكىتلەرنى آتارەت، ساتاشىرىپ قىنا بىرەلەر ھەم شەكىتلەرنىڭ زىھنلەرنى چوالتىپ مەقسۇددان غىياشلاشدرالار.

دەرس ۋاقتىدا مەقسۇدقا آل بىر تۇرغان يوللارنىڭ ئىككىنچىسى ۋە ئىككىنچىسى بىلەن بارغا كىرەك. ئوقۇتقان نەرسەلەرنى ئىلە، ئامى

ياقلاردان ئەيلەندى. يراققان، تۇتۇپ سۇيىلەرگە يارامى، بەلكى مۇمكىن
قەدەر ياققاندا ئالب سۇيىلەرگە كىرەك. چۈنكى ئانڭ ھەر ياققلارنى كۆرسە-
تەرگە تۇرغان بولۇپ، كۆپ سوزلەر ئىستېمال ئىتو كۆپ ۋاقىتدا تۇتۇپ-
ئاسىل بولغان نەرسەلەرنى قاپلاپ، قاراغىنلاندۇرۇپ قالدۇرۇپ بولا. بىرنە-
چەك سۇ ئالى شەكىللەرنىڭ شۇنداق ئالدىغا بىرگەن جەۋابلار ئۇنا قاراپ
تۇرۇرگە تېيىش. ئۇل ھەر ۋاقىت ئالدىغا بىلەن بەيلەنە. دەرسنىڭ غايەسىنى
ياقنى بولۇپ بارىن.

ئەگەر ئوقۇتقۇچى، ئۆزىنىڭ تۇتقان يولى مەقسۇد ئىشلىرىدە ئالما-
ياچان سىزنىسە، ياكى ئۇل دەرسنى تەمام آڭلانو ۋە آچق تۇتىدۇ
ئۇچۇن زارور بولغان نەرسەلەرنىڭ جەمئىيەتگە ئىشلىگەن باسە، ئۇل ۋاقىتدا بول-
يول تۇتقۇچى، بۇتۇنلەي ئىككىنچى يول بىلەن باشلاپ كىتەرگە تېيىش بولا.
سۇ ئانڭ مۇندەرىجەسى بىك يالانغاچدا (مۇجەررەد) ھەم بىك عامدا
بولماسىن، ئوقۇتقۇچى ئۆزىنىڭ سۇيىلەگەن سوزلەرنى دەلىللەر كىتەپ،
مىساللەر بىلەن ئىسپات ئىتەرگە تېيىش. ئۇل مىساللەر، مۇمكىن قەدەر،
شەكىللەرنىڭ ئۆز تۇرمۇشلارنىڭ ھەم آلاغا ياقنى بولغان تۇرمۇشلارنى
ۋالار آڭلى تۇرغان نەرسەلەردەن ئالغان بولسىن. ئەلچاسىل، دەرس
شەكىللەر ئۇچۇن ئۇقۇق ھەم ئىچىلاش قويۇلۇق كۆڭلەن، ئىلتىفاتلارنى جەلپ
قۇلۇق ھەم ئىشكە رەئىفەتلەرنى آرتۇرۇلۇق جەيدى بولسىن.

ئوقۇتقۇچى شەكىللەرنىڭ نىيىتى جەۋاب آلاغا ئىشلىسە، بىرگەن سۇ ئالى دە-
شۇكار مۇۋاپىق بولسىن. يەنى ئانڭ بىرگەن سۇ ئانڭ قارشى شەكىللەر
شۇل ئوقۇتقۇچى ئىلگەن جەۋابى بىرگە مەجبۇر بولۇش بولسىن. شۇنىڭ
ئۇچۇن سۇ ئالى بىرگەندە بىك ئويلاپ بىرگە، شەكىللەرنىڭ بىلەن
قاراپ ھەم روحانى قابىلىيەت ۋە ئىستېمالدار ئۇنا چامالاب بىرلەر. سۇ ئانڭ
آرتق جىگىل بولۇش دا يارامى، چۈنكى ئانڭ سۇ ئاللەر شەكىللەرنى
ئويلاغا ۋە فېكەر يۇرتىگە مەجبۇر ئىتى، ئالارنىڭ قوۋى فېكەر يەلەرنى
آرتۇرمى ھەم ئالارنى ئىشلەرگە ئۇيىرەتى.

شولاي-ئوق آرتق آور سۇاللەر بىرودەن دە ساقلا نرعا كىرەك.
ئولدا شەكر تەلەر ئۇچۇن ئوكمايسز كىلە. آلا ر جەواب بىرە آلماسلار
كوكلىسز لەنەلەر، ئوز-ئوزلەر نە ئشاجلارن بىر ب ئومىد سز لەنە ھەم ئشەدەن
ئىجلاسلا رى قايتا، يۇمشاقلا نىب، ياقاولا نىب كىتە باشلىلار. ۵۰۰ نىڭ ئۇچۇن
سۇالنى بىك دۇرست وە بىك آچق ئىتب قويا رعا كىرەك: شەكر تەلەرگە
ئىكەلە نىب تۇر رعا، ئورن قالما سن، آلا رعا مېچ تە وە تققىسز جەواب بىر رلك
بولسن. مەسەلەن: «آدم بالا لارى نى ئشلەرگە تىيىشلى؟» دىگەن رە وىشە
سۇال بىرلە سە شەكر تەلەر آكار نىچك جەواب بىر رگە دە بايچە، آبدرا ب
قالا چاقلار، چۇنكى آكار تۇرلۇچە جەواب بىر رگە مۇمكىن ھەم مۇندا
ئوقتۇچىنىڭ نىندى جەواب آلا رعا تەلەگە نىدە مەعلوم توگل.

مۇنڭ ئۇچۇن ئىندى سۇال ئىچىدە جەوابقا ئىشارە بولراق ياكى
سۇرالغان نەرسە نىڭ سىفات وە ئەلامەتلەرن كورسە تىرلك سوزلەر بول رعا
تىيىشان ھەم سۇاللەر شەكر تەلەرگە آكلانى تۇرغان يات سوزلەر ھەم
يات عىبارەلەر بىلە تۇرلە سىكە تىيىشلى. شولاي-ئوق سۇال عىبارەلە رى
آرتق ئوزن ھەم چوالچق دا بولما سن، چۇنكى آرتق كوب سوز وە ئوزن
تە عىبارەلەر آسلى مەسئەلە نى قارانە لاندرا ھەم آكلانى چىتەلە شدرە ر.
مەسەلەن: «بىزگە ئوز ئىزنىڭ دۇشمانلار بىزعا نىندى كوز بىلە قارارعا كىرەك؟»
دەيە سى ئورندا: «بىزنى ياراتى تۇرغان، بىزنىڭ خاقتا ھەر واقت ناچار
ئويلا ب كۇنلە شىب يۇرى تۇرغان، بىزگە زارار ئىتەرگە تەشقان كىشەلەرگە
بىز نىچك قارارعا كىرەك؟» دەيىو شىكىللى.

شولاي-ئوق: «باچاچىنىڭ بىر قازى تۇرغان قۇرالنى نىچك دىب آتالا؟»
دەيە سىنىگەر: «باچاچىنىڭ بىر تى چەچەر ئۇچن ياراقلى ئىتب ئشلى تۇرغان
عادى آعاچدان ياكى تېرەدەن، ياخود قۇرچدان ياسالغان قۇرالنى نىچك
دىب آتالا؟» دەيىو دە شول جۇملە دە ندر. مۇندى سۇاللەر شەكر تەلەر ئۇچن
بىك آور وە بىك ئوكمايسز بولالار، بولاردان بىك ساقلا نرعا كىرەك. سۇال

ئىچىدە كىيىم كىرەكلىكى سۆزلەرنى ئىيتىكەندە «باسم» بىلەن تاشنى كۆتۈرۈپ
ئەيتىرگە كىرەك، شەكىللەرگە ئاتىك ئايرىملىقى بىلەن تۈرسىن.

ئاندىن سۆڭ سۆزلىرى بىرگەندە ئەۋۋەل سىنىققا قاراپ بىرگە
كىرەكەدە، سۆڭىدىن. ئالارغا بىر ئۆيلارلىق ۋاقىت ئۆتكەچ، ئۆزى
تەلەكەن شەكىلنى ئىسەن ئەيتىپ ياكى ئىشارە قىلىپ جەۋاب ئالارغا كىرەك.
چۈنكى بولاي ئىيتىكەندە سىنىققا شەكىللەر بارسىدا ئۆيلارغا مەجبۇر
بولا، ئوقۇتقۇچى سۆزلىرى بىرگەندە ھەر قايسى ئۆيلارغا كىرەك، ھەر قايسى
ئۆزى سۆزلەر كىيىم قىلىپ جەۋابقا ھەزىلەنە. ئەگەر ئىيتىدى تۈرلەرنى
تۈرۈ بىرگە شەكىلگە قاراپ سۆزلىرى بىرگە، ئۆز ۋاقتىدا قالغانلارنى
ئۆيلانماققا جەۋابقا ھەزىلەنەمەككە ھەم بۇتۇنلەي ئىيتىقتىن ئۆتۈرۈپ
مۇمكىن.

تېكىشكەن ۋاقتلاردا بىر بىلگىلى تەرتىپ بىلەن بارغا يارامى،
تۈرلەرچە ئىيتىپ سۆزلەش بىرگە كىرەك. شەكىللەر ھەر قايسى
مىندەن سۆزلىرى، دىيىپ ئۆيلاپ، كۆتۈپ تۈرسىنلار ھەم سۆزلەنلەرنى دا ئىيتىدى
مىندەن سۆزلىرى دىيىپ تۈرلۈك بولماسىن. قات، قات، بولسا دا ھامان
سۆزلەش ئۆزى كىرەك. دەرس ۋاقتىدا مۇمكىن قەدەر كۆپرەك
شەكىلگە سۆزلەرغا ئىشەن تېيىش.

۴) شەكىللەر ئاۋاتلىق بىرگەندە بىرگەندە «ئىيۇ، شولاي، يوق، ئالاي توڭل» دىگەن
شەكىللى سۆزلەر بىلەن كە قىسقاغا جەۋاب بىرگەندە تەلەنەنلەر، بەلىكى
تولى جۇملە ئىيتىپ. قىچقۇر ھەم ئاچقۇ ئىيتىپ ئەيتىرگە ئۆيەنلەر، بو —
ئالارنى دۇرست سۆزلەرگە ۋە ياخشى تەبىرى ئىيتىرگە ئۆيەنە. «ئۆز ئۆزى
ئىيتىدىنى مەكتەپلەرنى ئەۋۋەلگى سىنىقلاردا شەكىللەرگە، تولى ئىيتىپ»
يەنى سۆزلەرنى (كىرەكلىك) قاتتىق جەۋاب بىرگە
قوشىلار ھەم مۇڭار ئەۋۋەلگى سىنىقلاردا بىك دىققەت ئىيتىرگە كىرەك.

بالالارنىڭ سۇيىلەرگە ۋە دۇرست تەعبىر ئىتەرگە ئۇيرەتۇرۇپ، ئۇچۇن بۇ يەردەن
 بىر يولدىن ۋاقىت، ۋاقىت سىغىدا بۇتۇن شەكىلدىن بىر يولنى (خۇر بىلە)
 جەۋاب بىر دىرولەردە بولۇپ، لاكىن مۇننى بىك ساقلىق بىلەن، ماحسۇس
 ئورنلارداغنا ئىشلەرگە كىرەك.

ئەگەر شەكىلنىڭ بىرگەن جەۋابى دۇرست بولسا، ئاننى ئىندى
 ياڭادان تەكرارلەتمەسكە، بەلكى دەرسنى دەۋام ئىتدۇرگە تىيىشلىق. لاكىن،
 ئەگەر، شەكىلنىڭ ئۇل جەۋابىنى بىر ۋەقە، ئاننىڭ مەسىلەننى ياخشى ۋە آچىق
 آڭلاغانلىقىدىن توڭل، بەلكى ئىتتىقائىغا، ئورنى كىلگەن شىكىللى ئۇيلاڭسا،
 ئۇل ۋاقىتدا ئوقۇتۇچى ئاننى ياڭادان قايتاپ سۇرى آلار، لاكىن ئۇل
 ۋاقىتدا ئىندى ئىككىنچى تۇرلۇر ئىتت، ئۆزگەرتىپ سۇرارغا كىرەك، شەكىل
 ئىچىدە ئۇيلاڭ ۋە فېكىر يۇرتىگە مەجبۇر بولۇش. ئاندى ۋاقىتلاردا
 شەكىلنىڭ بىرگەن جەۋابىلار ئۆزلىرىدىن سۇيىلەت بىر قەدەر ئىزاح
 قىلدۇرغا، ياكى مىساللار تاپدۇر، مەسىلەلەر ئىشلەت قارارغا يارى.

قايىر ئوقۇتۇچىلار جەۋابىنى ئۆزلىرى تەرتىپ ئىتت، شەكىلنى
 شۇل تەرتىپ ۋە شۇل عىبارەلەر بىلە جەۋاب بىرگە تەكلىف ئىتەلەر.
 بولاي ئىتتو ھېچ يارامى؛ شەكىلنى بولاي كۈچلەمەسكە كىرەك. جەۋابىنى
 آلار ئۆزلىرى ئۆزىنىلەر؛ ئۇل آلارنىڭ مەسىلەننى ياخشى آڭلاغانلىقلار
 ۋە آچىق تۇشنىڭ ئىكەن كۆرسەتە، آلارنىڭ ئۆز سۆز ۋە ئۆز تەعبىرلەرنى
 بىلەن جەۋاب بىرولەرنە بىك شادلانغا ھەم مۇمكىن قەدەر شۇكار
 عادەتلىنىدۇرگە، تىرشو تىيىش. بىكەلگەن ياكى ئۆتۈپ قالغان عىبارەلەر
 بىلەن گەن جەۋاب بىرولەردەن بىك سالانغا كىرەك.

قايى ۋاقىتلاردا شەكىلنىڭ بىرگەن جەۋابىلارنى بۇتۇنلەي - ئوك
 دۇرست بولۇپ تەمى، يەنى قايى بىر كىسەكلەرنى يالغىش بولا. ئاندى
 ۋاقىتلاردا ئوقۇتۇچى سۇاللار بىرە - بىرە دۇرست بولماغان يىرن
 آڭلاتادا، شۇڭرا جەۋابىنى بۇتۇنلەي دۇرستلەت، بارى بىرگە كىتەپ

بەيلەب قالدىرا. شەكر تەلەرنىڭ بىرگەن جەوابلارنى، تولۇ بولماغاندا، شولاي
 خەركەت ئىتەرگە تېپىشاي بولا، جەواب مەنىا ياعنىدىن دۇرست بولسا،
 تەبىرىنى ياعنىدىن يالغىش بولسا، شولاي ئىتەلە، يەنى يالغىش كۆرسەتە،
 كۆرسەتە شەكر تەلەردەن تۈزە ئىدرىب، سوڭرا بۇتۇن جەوابنى تەكرارلاپ،
 بۇتۇنلەپ قالدىرالا. ياكى خەتاسىن، ئوقۇتۇچى ئۆزى تۈزەتە، شەكر تەلەردەن،
 شول دۇرستلەگەن رەۋىدە، ئەيتىدىگەندە يارى.

قاي ۋاقىتدا شەكرت سۇراغان نەرسەگە جەواب بىرە ئالمى، تۇر؛ آنڭ
 جەواب بىرە ئالمى تۈرۈۋىنا قاراپ تېزگەنە ئىكەنچىسىنە كۈچەرگە يارامى،
 بەلىكى تىگىنى شەكرتسكە ئويلارغا ئىرك بىررگە كىرەك، بەلىكى، ئول
 ئويلاپ چىقاراپ جەواب بىرە ئال. لايىق شولاي دا ئاندى ۋاقىتلاردا بەك
 ئۇزاققدا سوزارغا يارامى. آنڭ نى ئۇچۇن ئەيتە ئالمى، تۈرۈۋىن بارگەدە،
 شوڭار قاراپ مۇعامەلە ئىتەرگە تېپىش. آنڭ ئەيتە ئالمى، تۈرۈۋى ئىحتىمال
 قورقۇدان ياكى تارتىلىپ تۈرۈۋىن بولغا مۇمكىن. ئەگەر ئاندى بولسا،
 ئول ۋاقىتدا آنڭ بىلەن يۇمشاقراق مۇعامەلە ئىتە، سۇ ئالنى تەكرارلاپ،
 ئاننى بىر ئاز ئويغاش، باتىرلاندۇرۇپراق جىيەرىگە كىرەك. ئەگەر ئول
 شۇندىن سۇڭ جەواب بىرە، ئول ۋاقىتدا آڭار تەخسىن ئوقىپ، آنڭ
 كۆڭلەن كۈتەر بىرەك جىيەرىگە كىرەك.

قاي ۋاقىتدا شەكرت ئىتەرگە جەواب بىرە ئالمى، تۈرۈۋى، آنڭ آقارن
 ئويلاۋچان بولغانلىقىدىن كېلە. ئاندى ۋاقىتدا آڭار ئويلارغا ئىرك بىررگە
 كىرەك، ياكى كىرەكلىق نەرسەلەرنى آنڭ خەتەنە تۇشۇپ، آڭار ياردەم
 ئىتەرگە تېپىش. قاي بىر شەكر تەلەردەرس ۋاقىتدا ئىلتىفاتىز تارقاۋۇتۇرغانلىقىدىن
 سۇ ئالنى ئىشتىمى قالالاردا، شۇنىڭ ئۈچۈن آڭلاشمايچا سۇ ئالگە جەواب
 بىرە ئالمى تۇرالار. ئاندى ۋاقىتلاردا، ئالارغا قاراپ سۇ ئالنى ياكادان
 ئەيتەرگە، ياكى شەكر تەلەرنىڭ ئۆزلەردىن ئەيتىدىرىگە كىرەك. ئاندى تارقاۋ
 ئوترا تۇرغان شەكر تەلەرگە كۈپرەك ئىلتىفات ئىتەرگە، ئالارغا كۈپرەك
 خىتاب تەلەپ، تەننەپە ئىتەكەلەپ تۇرغا تېپىش.

شەكر تىڭ جەۋاب بىرە ئالمى، تۈرۈۋى قاي ۋاقتدا ئانڭ زاپاسىنى
 چوققىدىن، يەنى ئالدىن بىرگە تېيىشلىق ھەم كېرەكلىك بولغان مەلۇماتنىڭ
 بولمايىدىغان كېلە، مۇندى ۋاقتدا ئوقۇتقۇچى ئۇل مەلۇماتنى قىسقاچىغا
 بولسادا، ئاڭلاشقا، ئاڭدار دەسلەپ بولغان نەرسەلەرنى كۆرسەتە، مېسالەن
 كېتەك ياكى قاي بىر قەغەز دەپمۇ ئۇ شەكىلدە ۋە ما ئۇ شەكىلدە ۋە ما ئۇ شەكىلدە
 تېيىشلىق. ئەگەر ئۇندى شەكر تىڭ جەۋاب بىرە ئالمى، تۈرۈۋى تەبىئىي ئىتە
 ئالمايىدىغان كېلە، ئۇندى ۋاقتدا ئېكەنچى بىر ياخشىراق ھەم دۇرستىرەك
 تەبىئىي ئىتە تۇرغان شەكر تىڭ ئەپتىدە، سۆڭەك ئانڭ جەۋابى تىڭنى
 شەكر تىڭ تەكرار ئېتىدە.

شەكر تىڭ جەۋاب بىرە ئالمى تۈرۈۋى كۆپ ۋاقت ئوقۇتقۇچىلار
 ئۆزلىرى سەبەب بولالار. ئالدىن بىرگە سۆزلىرى يە يېڭى آور، يە
 يېڭى بولالار بولالار، شەكر تىڭ جەۋاب بىرە ئالمى ئېتىدە قالالار. مۇندى
 ۋاقتدا سۆزلىرى ياكى ئانڭ تۈزەتە، ئاڭلاشلىق ئىتە ئەپتىدە تېيىشلىق بولالار.
 جەۋابنىڭ بۇ ئۇنەي بالەش ياكى تەرتىپىز بولۇۋىدا، شۇنى يوعارىدا
 كۆرسەتەلگەن سەبەبلەردەن كېلە، شۇنىڭ ئۈچۈن ئوقۇتقۇچى مۇندى ۋاقتلاردا
 تېكىشە، ئويلاپ، ئۇنىڭ ئىدىن كېلەلگەن بىرگە دە، شۇڭا قاراپ
 خەتەرەت ئېتىدە تېيىشلىق بولالار.

دېداكتىكانىڭ ئەساسى قاعىدەلەرى

دېداكتىكانىڭ ئەساسى قاعىدەلەرى دورىنىڭ بولۇشى:

- (۱) شەكىللەرگە ئائىد بولغان قاعىدەلەر.
- (۲) ئوقۇتۇلغان نەرسەلەرگە ئائىد بولغان قاعىدەلەر.
- (۳) ئوقۇتۇلغانلارغا ئائىد بولغان قاعىدەلەر.
- (۴) ئوقۇتۇلغان ئىچكى ھەم تىنچلىق ياقلاشتۇرغان ئائىد بولغان قاعىدەلەر.

شەكىللەرگە ئائىد بولغانلار

۱. ئىچى قاعىدە: ئوقۇتقان ۋاقىتدا شەكىللەرنىڭ تەبىئىي تەرەققىيلەرنى بىلەن چىسابلاش ھەم بالالارنىڭ ئەقىل، فېئىر دەرىجەلەرنى ئۆسۈرۈش قاراب جەزەكەت ئېيتۇ. آدم بالاسى

دۇنياعا كېلىگەن ۋاقىتدا بىك زەئىف بولا. ئۇل تەبىئەتدەگى باشقا نەرسەلەر شېكىللى بىك آقارن، تەدرىجى رەۋشەگە تەرەققى ئىتە. ئوقتوچى ھەم تەربىيەچى بولغان كىشىگە آدمەنك تەرەققى ئىتە جەھەتلەرى، خۇسوسان ەقەل، فېكر دېگەن نەرسەلەرنىڭ تەرەققى ئىتە دەرىجەلەرى بلەن تاناش بولغا كىرەك. بو جەھەتدەن آدمەننى ئۇچ تۇرلى دەرىجەگە آيرالار.

بىرىنچىسى - ۹-۱۰ يەشلەرگە قەدەر بولغان دەۋر. بو دەۋردە ەقەل فەقەت تەشقى تۇيغى آغزالارنى آرقەلى عىنا ئش ئىتە تۇرغان بولا. بو ۋاقىتلاردا بالالار ھەر نەرسەنى جىنتىكلەپ تېكىشەرگە: تىگلارغا، كوزلەرى بلەن كوررگە، تۇتب، قارمالاب ھەم ئىسەناب، تەمىن بىل سىناپ قارارغا ياراتالار. شونك ئۇچۇن بو ۋاقىتلار غەيانى (۱) تەلىم ئۇچۇن ئىك موۋافىق ۋاقىتلاردر. ئوقتوچى ئۇسما كىشى بولاب، تەلىمنى ياخشى ئىتەب آلب بارا آلسا، بو يەشلەردە بالالارغا بىك كوب نەرسەلەر بېررگە مۇمكىن ھەم شول-ئوق ۋاقىتدا آلاردا عىلم دەردى ئوبعاترغا بولا.

ئىككىنچىسى - ۱۰-۱۴ يەشلەرگە قەدەر بولغان دەۋر. بو دەۋردە خەتەر قومۇسى بىك ياخشى بولا، دىلەر، بالا بو ۋاقىتلاردا كورگەن، ئىشتىكەن ھەم ئۇيرەنگەن نەرسەسەن زېھننە بىك تىز آلا ھەم خەتەرنە بىك نىق ساقلى. دىلەر. ئوقتوچى بو ۋاقىتلاردا بىك نى ئىستىفادە ئىتەرگە، بالاغا آلداعى كۈندە تۇرمىشدا كىرەك بولاقچاق نەرسەلەرنى ئۇيرەتب، آنىڭ عىلم خەزىنەسەن بايىتب قالدىرغا تىمىشان. كىرەكلى نەرسەلەرنى بىكلەتەر (خىفەتلىدر) ئۇچۇن بو يەشلەر ئىك موۋافىق ۋاقىت، چۇنكى بو يەشە بالالار بىك چىكىل بىكلىلەر ھەم بىكلەگەن نەرسەلەرن خەتەرنەندە نىق ساقلاۋچان بولالار. (مۇننى ھەر كىم ئوزىدەندە سىناپ قارارغا مۇمكىن).

ئۈچىنچىسى- ۱۴ يەشەن سوڭىنى دەۋر. بۇ ۋاقىتدا ئىندى غەلى
ئىش ئىتە باشلى. بالالارنىڭ زىيەنلەرنى آچىلا، ئۇي ۋە قىكر يۈرنە باشلىلار؛
قىياس ۋە نەتىجەلەر تۈزب خۇكمەلەر چىقارالار، شولاي ئىتەب آلاردا
مۇحاكەمە قوۋەسى باشلاتا. بۇ ۋاقىتلاردا آلار بىلەن غەلى ۋە مەنەۋى
نەرسەلەر تۈرنىسندا مۇحاكەمەلەر ياسارغا، يالغز غەلىغا ئاياندا ئىش
كوررگە مۇمكىن بولا. مۇكارچى ئەلى بالالار بىر- بىر نەرسەنى ئۆيرەنگەندە،
آننىڭ نىچىك بولغانلىقى بىلەن بىلەن، شول جىتە ئىندى، خەزىر ئىندى آلار بىلەن
نەرسەلەرنىڭ نى ئۈچۈن آلای بولغانلىقى، نىك باشقاچا بولغا پارامانلىقى
ھەم بولغانلىقى تۈرنىدا مۇحاكەمەلەر ياسالا باشلى. بۇ ۋاقىتدا ئىندى
آلارنىڭ، تىگى ئەۋۋەلگى دەۋرلەردەگى شىكىللى، خادىسەلەرنى بىل قالدولارنى
بىلەن گەنە قەناعەتلىنى، بەلكى آلار ئول خادىسەلەرنىڭ قانۇن ۋە نىزاملارن
تەمام آچق تۇشنىرگە تىيشان بولالار. بۇ ۋاقىتدا غەلىنى تەلىم دە
باشقاچاقاق بولا. ئەۋۋەلدەگى شىكىللى كورسەت، بىلدىن ئۈچۈن گەنە بولمىچا
بەلكى ئويلاغان، فېكرلەگەن نەرسەلەرنى دۇرستلەر ھەم تەتبىق ئىتەر
ئۈچۈن ياكى مۇحاكەمە ياسار ئۈچۈن قوللانلا.

شولاي ئىتەب، ئوقۇتۇچى ئەۋۋەلگى دەۋرجەدە بالالارنىڭ تىشقى
تۈيى آزالارنىدان فايدالانې، آلارنىڭ تىشقى خىسلەرن تەرەققى ئىتدىرگە
ھەم آلاردا عىلم دەردن ئويغاترغا تىيشان. آندان سوڭ ئىككىنچى
دەۋرجەدە، آلارغا كىرەك بولاقاق نەرسەلەرنى آڭلاتې، بىلدىن، آلارنىڭ
بىلم خەزىنەلەرن بايتىرغا، كىلەچەككە زاپاسلار خەزىنەلەرگە كىرەك.
ئۈچىنچى دەۋرجەدە ئىسە، آلارنىڭ نەرسەلەرن بارن بىر تەرتىپكە سالب،
بۇتۇن مۇخىتن آڭلاترغا ھەم آلارنىڭ مۇحاكەمە ۋە ئىدىراك قوۋەلەرن
بولغا قويارغا تىيشان.

۱۴. بۇ سۆزلەردەن تاعى، ۱۴ يەشلەرگە جېتىسكەنچى غەقەل ئىشلارنى قايرىتىرغا كېرەكمى ئىكەن، دېيىپ آڭلانماستىن. يوق، آلاى دېگەن سۆز توڭلە بەلگى ۱۴ يەشلەرگە قەدەر بىز كۆپرەك تىشقىنچىسىلەرگە، ۱۴ لەردەن سۇڭ غەقەل قوۋەسىنى تاپا ئاينىز، دېگەن مەنىدەدۇر. چۇنكى باشقا قوۋەتلەر شېكىللى ئوك بالالاردا غەقەل قوۋەسى دەپك يەشىدەن-چىن بالالىق دەۋرىندەن-ئوك زامىر بولما ھەم شول ۋاقىتدان-ئوق آڭكار ئەھمەت بېرىرگە ھەم آڭ بىلەن فايدالانارغا تېيىشلى بولا. بالالارغا ھەر كۆرسەتلىگەن ۋەھەر ئۆيىرەتلىگەن نەرسەلەرنى ياخشى آڭلاتارغا ۋە تەمام تۇشىدىرىرگە كېرەك بولا. لايىن بۇ ۋاقىتدا يالغىز غەقەلغا ئاينارغا يارامى، بەلكى تىشقىنچى غەقەلارنى ۋەسىلە ئېتەرگە كېرەك.

۲. ئىچى قانچى: شەكىللىرى ئېنىق نۇقتادا تۇرسالار، تەلىمىنى شول نۇقتادان باشلاپ كېتى ۋە شول كۆيىنچە ئۆزىمىچە ھەم سېكىرىمىچە ھەمىشە آلبابار. دېمەك، ئوقۇتقۇچى ئەۋۋەل شەكىلنى ئېنىق نۇقتادا تۇرغانلىقى ھەم نەرسەلەر بىلىگەنلىكى تېكىشىرگە تېيىشلى. شۇنداق سۆڭىغا، ئول ئۆزىنىڭ دەرسى باشلاپ كېتە آلا. شۇلاى ئېتىمەگەندە، ئول دەرسى كېرەكلى ۋە شۇندە آلب بارا آلباچاق. چۇنكى، ئول ئەقەدەردە ئوقۇتقۇچىنىڭ يە شەكىلەرگە مەلۇم بولغان نەرسەلەرنى تەكرارلەۋىمىچىمەنلى بار، يە بۇ ئۆنلەى مەلۇم بولماغان، شەكىللىرىنىڭ بىردە ھەبەرى ھەم ھەزرا. كىلەرنى بولماغان نەرسەلەردە، ئوقۇتقۇچى ئېچىمەنلى. بۇ ئېسىمە پىسېمەلۇگىيەگە ھىيالىدۇر. چۇنكى پىسېمەلۇگىيەگە قاراعاندا بالالار ئۇچۇن بۇ ئۆنلەى مەلۇم بولغان نەرسەلەردە، شۇلاى-ئوق بۇ ئۆنلەى يات بولغان نەرسەلەردە قىزىقلى بولىمى؛ آلاى ئۇچۇن كۆپ-مى، آزمى مەلۇم بولغان ھەم كۆپ-مى. آزمى پىكا بولغان نەرسەلەر ياخشى؛ آلاى شۇندى نەرسەلەرگە ياخشى ۋە تېز تۇشىمەلەر ھەم شۇندى ئەساۋورلارغا آلاىنىڭ ھەتەرلەندە ئوق ساقلانا.

منە، شۇنىڭ ئۈچۈن دە ئەۋۋەل ئوقۇتقۇچى كىرىشكە ئىچى بالالارنىڭ، شۇل
ئوقۇتقۇچى ئەرەبچە كۆپىنچە خەبەرلەرنى بارلىق بىلگەن كىرەك دە، سۆڭەك
آقۇر- آقۇر ئالارنىڭ ئالما قۇۋارغا كىرەك، بۇ ۋاقىتتا بىلگەنلىك، ئالارنىڭ
يەش ھەم قۇۋۋەتلىرى بىلەن دە خىساپلاشقا كىرەك، شۇلار - ئوقۇ بىلەن
آرتقان ساپىن غەنىيەتلىك تەلەپ دە آرتۇرغا، تۇرۇش تېپىش.

ئۆزىمچە، سىگىرتىمچە دېگەنچە، بۇ ئۇن ۋاقىتتا تۈپەكلىرىن قالدۇرۇپ
تېكىشەرگە ئىكەن دېيىپ آڭلانماستىن، ئۇل مەسىلەلەردە ساق بولغا كىرەك.
آلار ئىتو، يەنى نەرسەنى بۇ ئۇن ۋاقىتتا تۈپەكلىرى بىلەن تېكىشۈرۈپ
شەكىللەپ ئۈچۈن كىرەكلىك (چۈنكى ئالارغا، شۇنىڭ ئالان بىلگەنلىككە
مۇمكىن) بولسا، لا كىن، شۇل- ئوقۇ ۋاقىتتا، ئۇل ئىككىنچىلىرى ئۈچۈن
زارارلىق بولغا، ئالارنىڭ ئالما جىيەرمىچە ئوقۇتۇپ تۇرغا، تەرەققىيلەرنى
مايىع بولغا مۇمكىن. مۇنداق ئۆزىمچە، سىگىرتىمچە دېگەن مۇراد، ئوقۇتقان
نەرسەنى تەمام آڭلاپ، آچىق تۇتۇشۇپ ھەم بىر- بىرىگە نىق بەلەپ ۋە
بۇ ئۇن ئىتدۇر قويدۇر. ئوقۇتۇش ئۇلى ئىتو ئۈچۈن شەكىللەپ آت- آت
ئوقۇتقۇچى، لا كىن كۆپ ئوقۇتقۇچى كىرەك. يەنى ئوقۇتقۇچى تۇرغان نەرسەدەن
كىرەكلىك سىگىرتىمچە، لا كىن ياخشى ۋە آڭلاپ ئۆيۈرگە ھەم آچىق
تۇتۇشۇپ كىرەك.

۳-چى قانۇن: ئىبتىدائىي تەلىمىنى مۇتلەق غەنىيە

ئىبتىدائىي تەلىمىنى ئىبتىدائىي مەكتەپلەردە، خۇسۇسان، ئەۋۋەلىكى يىللاردا
بالالارغا ئوقۇتقان ھەم ئۆيۈرگەن نەرسەلەرنى، مۇمكىن قەدەر، ئۆزلەرنى
كېتىپ بالالاردان خىس ئىتدۇر ئۆيۈرگە كىرەك. ئالار ئۆزلەرنىڭ تەشۋىقى
تۈپەن آغىزلىرى ئارقىلىق، آغىز تەجىربە ئىستىمالى، سىناستىلار، بىر- بىرى
باشدا بىر- بىرى قانۇن دە سۆيلىگەن، بالالار يەش ۋاقىتتا نەرسەنى چىتىكلىپ
تېكىشەرگە ياراتالار ھەم ئالارنىڭ ھەر تەساۋۇرى تەشۋىق چىسىلەر ئارقىلىق غەنىيە
بولسا، شۇل ۋاقىتتا غەنىيە ئالار نەرسەگە آچىق تۇتۇشۇپ، دېگەن ئىدىك. ئەگەر

ئىندى نەرسەنىڭ ئوزن خېس قىلدىرغا مۇمكىن بولماسا، ئول واقتدا عەيانى
ئىتو ئۇچۇن ئىچك دە ئىككىنچى تۈرلى يوللار بىلەن قايدالانغا كىرەك.
چوچىنلار، مادىلەر ھەم رەسىملەرنى بىلەن قايدالانغا بولا. ئەلچاسىل ئىچك كە
بولسادا ئىشقى تۈپەيلىدىن آغزالار ئىنا تايانغا ۋە آلارنى خىزمەت ئىتىدىرگە تىيىش.

۴ ئىنچى قاعىدە: ئوقۇتقاندا ياقىندىن يراققا، چىكىلىدىن
آورغا (چىتىگە) بەسىپتەن مۇرەككەپكە ھەم بىلگىلىدىن دەن
بىلگىلىدىن كە ئابا بارغا كىرەك. مۇنىڭ دۇرستلىقىنى سىك دە يوق،
ھەم بو ئىسباتقا مۇحتاج توغل. بو طەلەپنى، ئەلبەتتە، رىئايە ئىتەرگە
ھەم ھەر نەرسەنى ئىبرەت كەن ۋە ئوقۇتقان واقتدا، مۇنىڭ بىلەن غەمەل ئىتەرگە
تىيىش. مەسەلەن، جەغرافىيە ئوقۇتقاندا ئىسۋەل ئىك ياقىندىن. مەكتەپ
تېرەسىندە، توغان، ئوسكەن يېرلەردەن باشلاپ آقرىن، آقرىن يراققا ئابا
بارلا. تايىمىيات دەرسلەرنىدە ياقىندىن ئوسملىكلەر، ياقىندىن مەدىنىلەردەن
باشلان. ئەلچاسىل، ھەر نەرسەنىڭ ئىسۋەل ياقىن ھەم ئاندىن بولغانىدىن
تۇتىنىپ، تەدرىجى رەۋىدە يراقلار ئىنا كوچىلىرى. ياقىنلارنىڭ دە ئىسۋەل بەسىپ
بولغانلارنى، بەسىپلەرنىڭ ئىسۋەل چىكىلى ھەم بىلگىلىدىن بولغانلارنى تېكىش،
سۇگرا مۇرەككەپلەرنى، چىتىلەرنى ھەم بىلگىلىدىنلەرنى كوچىلىرى.

توانملا تورعان نهر سوله رگه عايد بولعان
قاعده لهر.

(۱) ئوقۇتلا تۇرغان نەرسەلەرنى دەسلەپكە آيرغاندا
شەكىللەرنىڭ بىلىملىرىنى قاراپ ھەم ئالارنىڭ تەبىئىي تەرەققى
دەرەجەلەرنى ئالدا تۇتۇپ آيرىۋالساڭىز. چۈنكى بىز يۇرتىدا
تەبىئەت ئىدىيەسى ئوتتۇرىدا مەقسۇد، قەتئىي بىر رەڭدە توغرا، بەلكى ئىشنىڭ
ئىلەن بەرپە تەبىئەت بىر رەڭدە، يەنى ئوقۇتۇشنى تەبىئەت ئىلە رەڭدە تېپىشنى دېيىپ
شۇلاي بولماق ئىپتىدائىي ھەم دەرس ئۆز ئورنىدا ھەم ئۆز ۋاقتىدا بولماق
تېپىشنى. شەكىللەرنىڭ بىلىم دەرىجەلەرنى مۇۋاپىق، كۈچ ۋە قۇۋۋەتلەرنى مۇئەللىم
سىپى بىلەن ئالارنىڭ مەدرىفەتلەرنى ئارتۇرۇپ، چىس ۋە ئىپتىدائىي قۇۋۋەتلەرنى
تېڭىز تەرەققى ئىپتىدائىي بولسۇن.

(۲) ئۇيۇرەنمە تۇرغان نەرسەنىڭ آسلى ۋە ئەسلىمى
شەكىلىگە ياخشى آڭلىنى ۋە ئۇ ئۇششۇرمى ئۇرۇپ آلتا
آلتارغا يايلىمى. چۈنكى آلتا كۆرسەتمەچەك نەرسەلەرگە ھەم
بىرلەشكەن مەلۇماتلارغا ئىگىز بولماقتۇر. سۆڭەكلەر ئەلبەتتە، شوشىلار
ئۈستىدە قۇرۇلماقتۇر. شۇنداق بولغاچ ئېنىق ئىگىزلىك ۋە ئىشلىتىش

چىسانىڭ ئالسىق، آندا ئۈۋەلىگىنى تۈگەرەك بىردەن ئۇنغا قەدەر سانلارنى شىنخاھى سورەتدە ئۈيىرەتۈ ھەم غەمەللەر ياساتۇ؛ ئىككىنچى تۈگەرەك، سىغىرلار بىلەن تاشلىرى، غەمەللەر ياساتۇ، ئۈۋەل ئۇنلارغا قەدەر، سۈڭرە يىگىمگە، آندان سۈڭ يۈزگە قەدەر. شۇلاي ئىتە، ئىتە ھامان يوعارنغا تابا بارۇ.

(۴) ئۈيىرەتۈلە تۇرغان نەرسەنىڭ بالالارغا ئۈۋەل ئۈزىن كۆرسەتەرگە ۋە ئۈزى بىلەن تاشلىرىغا كىرەرەك؛ آندان سۈڭ ئىندىنىڭ ئاقىدا ئىسمىنى ئىيتىپ، ئىشارەتلەر قىلماقچى سۈيىلەرگە يارى. ئىيتىدائى تەيىم غەيانى بولغا تىيىش، دىي يوعارنىدا ئىيتكەن ئىدىك؛ يەنى مۇمكىن قەدەر بالالارغا نەرسەنىڭ ئۈزى تۈرۈندىن - تۈرى كۆرسەتەيلى. ئىيتىدەرگە كىرەرەك. سۈڭىدىن ئىندىنى ئىككىنچى ۋاقىتلاردا سۈيىلەگەندە ئىسمىنى بىلگەن تەيىم تىتەندە يارى؛ چۈنكى بۇ ۋاقىتدا ئىندىنى ئۈل ئىسمى ۋە ئۈل تەيىملىرى شەكىللەرگە بىلگەن بولالار، شەكىللەر ئالارنىڭ مەنىسىنى ئاچقۇچى ئاڭلاپ تۇرالار. ئالار قارىشىدا ئۈل قۇرى سۈز ھەم قۇرى تەيىملىگەن بولمى. كىرەرەك ۋاقىتلاردا نەرسەنىڭ ماددىي ياكى رەسىمى كۆرسەتەيلى. فايدىلانارغا مۇمكىن، بولار بولماغاندا نەرسەنىڭ سورەتنى ياساپ كۆرسەتەرگە يارى، ياكى بىردە بولماسا، شەكىللەرگە مەلۇم بولغان بىرەر نەرسەگە ئوخشاپ، شۇنىڭ بىلەن چاچىدىر ئاڭلاتارغا تىيىشنى بولالار. ھەر حالدا شەكىللەر ئالدىدا قۇرى سۈز ۋە قۇرى تەيىملىگەن بولۇپ قالماستىن، بالىنى سورەتلىنىپ، گەۋدەلىنىپ قالسى.

(۵) ئوقۇغان ۋاقىتدا ئىندىنى مېتۇد قوللانۇ، يولى شەكىللەرنىڭ دەرەجەلى، ئىنە ھەم ئوقۇتۇلغان نەرسەلەرنىڭ، خۇسۇسىيەتلى، ئىنە قاراپ بىلگەنلىرى. يوعارنىدا مېتۇدلار ۋاقىتدا، خۇسۇسان ئالارنىڭ شەكىللەرنىڭ دەرەجەلىرىنى، يەنى شەكىللەرنى ھەم فەلەرنى قاراپ قوللانولارنى تۈرۈندە بايتاق تەفسىلات بىرلىگەن ئىدى؛ شۇنىڭ ئۈچۈن مۇنداق ھەزر

ئول ھاقدا سوزنى ئۇزايترغا ئوزوم كورلمەدى. ئوقتوچى آندا مەكتەپقە،
سېنىڭغا، بالالارنىڭ يەشلەرنى ھەم ئوقتلا تۇرغان قەلەرنى قاراپ ھەرگەت
ئىتەرگە تېيىشلى بولا.

ئوقتوچىلارغا ئايتىپ بولغان قانچەلەر

۱- ئوقتوچى ئوزنىڭ دەرسلەرنى قىزلى ھەم شەكىرلە، نى
قىزىرلىق ئىتەرگە تېيىشلى. چۈنكى قىزىق ئىشنى ئىشلەشنى ئوڭا -
يىزلىنى ھەم آورلىنى ھەر كىگە مەلوم نەرسە. قىزىق تاپماغان ئىشنى
بالالار توڭل، ئۇلاردا بېرىلىپ ئىشلى آلمايلار. ئول ئۇلاردا شولاي
كوڭگىلىز بولغاچ، بالالارغا ئېنىدى كۆيدەن كوڭگىلىز بولا. بو، شېكىلىز -
مە، شونىڭ ئۇچۇن دە شەكىرلەرنى جەلب ئىتەم دېگەن ئوقتوچىغا بو مەسئەلەگە
ئەھمىيەت بېرىگە، ئوزنىڭ شەخسى ياقلارى بىلەن دە، شولاي - پوق ئوقتقان
نەرسەسى ھەم ئوقتورەشلىرى بىلەن دە، شەكىرلەرنى قىزىرلىق بولغا كېرەك
بو - بىرىنچى شارىتلاردان سانالالا، مۇنىڭ ئۇچۇن ئوقتوچى ئېلىق ئەۋەل دەرسىدەن
ئوزى قىزىق تاپارغا تېيىش، ئېكىچىدەن - دەرسى بىك تۇرلىلەندىرە بارگە ھەم
تۇرلى ئېتىب آل بارا بارگە كېرەك.

۲ - ئوقتوچى بالالار آلدىدا ئوزن ئوتتۇرىغا تېيىشلىق:
 عەيرەتلىق ھەم باقىر تەبىئەتلىق، قەئەنى سوزلىق ھەم ئىشنىدە مۇقە-
 يىمەد بولسۇن. ئوقتوچىنىڭ عەيرەتلىق بولۇشى ھەم ئىشنىدە مۇقەيىمەد بولۇپ ئوز
 سوزىدە تۈرۈۋېتىلگەن مەكتەپدە تەرتىپ ۋە نىزام ئورناش ئىچىدا بىك زور ياردەم
 ئىتە. ئول ۋاقتدا شەكىللەنگەن تەبىئەتلەر ياساب، آلارنى شىئەلەپ ۋاقت
 ئوزدۇرغادا يول قالغى. چۈنكى آڭ ئىشنىدە مۇقەيىمەد بولۇۋېتىلگەن شەكىللەرنى
 دە تەئسىر ئىتە، ئول ۋاقتدا شەكىللەردە ئىشكە بېرىلگەنلەر، شىكە مەۋجۇتتۇر.
 بو ئىش بارا تۇرغاچ شەكىللەرنىڭ دە ياشىنى تەبىئەتلىق ھەم ئىشچىنى كىشى
 بولۇپ چەكلەش سەۋەب بولا. مۇنداق عەيرەتلىق دىگەنچە دە، ئوسال ھەم
 قورقۇتۇپ تۇرغان بولسۇن دىگەن سوز توڭل، بەلكى ئىشنى قويما ھەم
 شەكىللەردە ئىشەنچ بولسۇن، سوزىدە قەئەنى بولسۇن، ئىككىلەپ تۇرماستىن دىگەن
 سوزدۇر.

يۇمشاق تۇرغان ھەم ئىشنى ئىش يۈرتە ئالماغان ئوقتوچىلار بالالارنى
 دا بۇزالار، مەكتەپنى دە ئىشەنچىدىن چىقارالار. بالالارغا ئەللەنى قەدەر تەبىئەتلەر
 ياساسالاردا ئەللەنى قەدەر، شىئەلەر قىلىپ، جەزالار بېرىسەلەردە، بىر نەرسە دە
 ئولدىرما ئالمىلار، يوققاغا ئېنىرگىيە سارق قىلالار، آلار بالالارنى ئىشكە
 ئۇيرەتە ئالمى، ئىش بىلەن مەشغۇل ئىتە ئالمىلار، شۇنىڭ ئۈچۈن بالالار ئوينارغا
 شايارغا مەجبۇر بولالار؛ تەرتىپ ۋە نىزامنى ساقلى ئالمىلار ھەم ئوقتوچىنى دا
 ئىجتىرام ئىتە ئالمىلار. بالالار آلار بىك سىزگىر خالىق ئوقتوچىنىڭ، ئىككىلەپ
 آبدىر تۇرغان ھەم ئىشنى يۇمشاق، تۈتۈپ سوزىدە تۇرماغانلار بىك
 تېز سېزىلەر ھەم شوڭار قاراپ خەۋەرگەت ئىتە باشلىلار.

۳ - شەكىللەرنى ئوقتۇغان ھەم بىلگەن نەرسەلەرنى ياشىنى
 تەبىئەتلىك ھەم غەمەلگە تەبىئەتلىق قىللىق دەرەجەگە
 كېتىرگە كىرەك. شەكىللەر ئوزلەرنىڭ آڭلاغان، بىلگەن نەرسەلەرنى
 باشقا كىشىلەرگە آڭلارلىق ھەم تەبىئەتلىك ھالگە كېلىسەلەر،

بۇ ئالارغا تۇرمىشدا كىرەك بولماقچى: مۇنڭ ئۈچۈن ئالارنى ئاچق ھەم
دۇرست تەبىئىي ئىشلەرگە، تاۋىقنى ياخشى چىقارغۇچى، باسقۇچلارنى يېزىش، جىمىتىپ
سۆيىلەرگە ئۆيىرەتۈپ بېرىش. ئالارنىڭ فېئىلەرنى بىك تەدرىجى بولۇپ، تەبىئىي
رەۋىدە ئۆيىرەتۈپ شىكىللىنى، بىرىنى ئارتىدىن بىرىنى بەيلىنىپ بارىدىغان.
شۇنىڭ ئۈچۈن ئوقۇغان ۋاقىتدا كۆپرەك شەكىللەرنى سۆيىلەرگە، ئوقۇتقۇچى
ئۆزى ئۆز سۆيىلەرگە ئېيتىشلىقى.

[illegible]

٤) ئوقتۇچى ئۆز - ئۆزى نەزىرىدە، مەلۇماتى ھامان
 ئاتىرىپ تۇرغا تېپىشلىق. چۈنكى عىلام دېگەن نەرسە بىر نوقتىغا
 توقتال قالغان نەرسە توگى، ئۇل ھامان آرتىپ، ھەمىشە تەرەققى ئېتىپ
 تۇرا. شولاي بولغاچ عىلام يولىدا بولغان كىشى دە توقتال تۇرماسقا، بەلكى
 آنك آرتىدىن بارغا، آنداعى ياكالىقلار بلە تانىش بولب بارغا تېپىشلىق.
 ئوقتۇچى بولغان كىشىگە بېگرەك دە شولاي بولغا كىرەك. چۈنكى ئۇل
 ئوزىگە توگى، آنك ئۇستىدە باشقالارنىڭ دا ھاقى بار، ئۇل ئوزىدەن
 باشقا كىشىلەرنى دە مەرىپەتلىنىدۇرگە، آلا ئۇچى دە قايرىغا تېپىش.
 ئەگەر ئېنىق، ئۇل ئوزى تېكىش بىر ۋاقىتدا تانىش بارا آلماسا، تايىقى
 شەكرەلەندە مەزكۇر ياكالىقلار بلە تانىش بىر بارا آلمى، آلا باردا توقتال،
 آرتدا قالغا مەجبۇر بولالار. ئوقتۇچىنىڭ ھالى شەكرەلەنگە دە، شولاي
 ئوق مەكتەپكە دە يېك ئوق تەبىئىي، آلا بىر - بىر ئېك ئوق بەيلەنگەنلەر:
 ئوقتۇچى ياخشى بولما - بالالاردا ياخشى، مەكتەپ دە ياخشى؛ ئوقتۇچى

ناچار بولسا - بالالاردا ناچار، مەكتەپ دە ناچار. ئەلەھاسىيل، بالالارغا
ھەم مەكتەپكە قاراپ ئوقىتۇشنىڭ كىم ئىكەنلىكى بىل بولما ھەم كىرسىنچە دە
يەنى ئوقىتۇشقا قاراپ شەرتلەرنىڭ دە كىم بولماقچىلار ئىتەپ بولما.

(۵) ئوقىتۇشنى بالالارنى سۆيە ھەم ئوقىتۇشنى ياراتما
تۇرغان بولسۇن. ئول، شول ۋاقىتداغىنا مەكتەپ تۇرمۇشىداغىن ئورۇنلارنى
جىگە آلا ھەم شول ۋاقىتداغىن ئوقىتۇشنى رەۋاجلاندۇرما.

بولماي بولماغاندا، ئول بالالارغا ئوقۇشنى ياراتما ئالى ھەم
آلارنى چىن مەنەسى بىلەن ئوقىتما، تەربىيەلى دە ئالى. بىلگىلى ئۆزىدە
آور بولما، بالالارغا زارار ئىتە ھەم ئۆستىنە آلمان مۇقەددەس ۋازىفا.
سۇندا جىيانەت قىلا. بولما ئىتەنچى بالالارنى سۆيەگەن، ئوقىتۇشنى
ياراتماغان كىشىلەرگە ئوقىتۇشنى بۇتۇنلەي بەيلەنمەسكە ئېيتىلما آچما
ھاسىل ئىتە، ئىكەك تابو ئۇچىن دىي ئىتەكەندە بىك ئىش بولما،
چۇنكى ترشقان كىشىگە، ئوقىتۇش سارف ئىتەكەن كۇچلەرنى سارف قىلغاندا،
آچما ھەم ئىكەكنى باشقا يول بىلەن تابى بولما. ھەم بو جىيانەتسىز توغرى
يول بىلە تابو بولما.

ئوقتونىڭ تىشقى ياعىنىغا ئايىپ بولغان قايىدەلەر.

۱ - مەكتەپكە ياكى كىرگەن شەكىللەرنى ئەۋەتەلمەكتە بولغان،
تۇرمۇشى بىلەن تاننىدىغاندا، شۇنداق سولغا ئالار بىلەن
دەرسلەر باشلارغا كىرەك. چۈنكى بالالارغا مەكتەپ عالمى ياكى
ئوقىيات عالمى. ئالار ئەلنى ئاندا كىلىپ كىرىپ بىلەن باشلارداق ئابدراپ
يوقالمايتەلەر، ئالارغا ئاندا بۇتۇن نەرسە يات ۋە بۇتۇن نەرسە ياكى
تۇيۇلا: ئالارغا سىنىپ بولمەسە دە يات، بولمەسە گى نەرسەلەردە يات، ئوقتو-
چىدا يات. ئالار قاوشاغاندا بولالار ھەم نەرسەگە ئىلتىفات ئىتەرگەندە بىلىملەر.
مەشۇل ۋاقىتدا ئالارغا دەرس بېرىپ باشلاۋالارنى دەرس تىكلارغا مەجبۇر
ئىتە، يوقىغاندا كۈچ سارغىتىپ بولماق ھەم ئالارنىڭ روھلارنى ئۆگەيسىز
تەئسىر ئىتەۋى دە ئىجتىمال. شۇنىڭ ئۈچۈن ئالارغا مەكتەپكە كىلىپ چىقىپ
ئىرىك بىرىگە كىرەك، ئالار مەكتەپ بىلە تاننىشىلار ھەم ئوقتوچىدا ئالار
بىلەن تاننىشىن. شۇنداق سولغا ئالار بىلەن دەرس باشلارغا يارى (بو
تاننىشى ھەم ئالارنى تاننىدىرۇ بوللارنى مەتبۇئاتلاردا كۆرسەتەلەر، شۇنىڭ
ئۈچۈن مەن مۇنداق ئۇل ھاقىدا تەپسىلىي كىرىم).

آندان سوڭ مەكتەپدە بالالارغا تۇرلۇق فەنلەر ئۆيىدە ئۆرگەتۈرۈپ كېلە.
مۇنداقدا ئالار بىلەن يېڭى ساقلانغان ھەرگەت ئېتىبارىغا تېيىشلىق. بارىن بىر
يولنى باغلاغان بولۇپ، ئالارنىڭ باشى قاترىپ، ئالارنى ساقلايدىغان بىرلەشمە
ئالارغا تەۋە ئىشلەردەن تەشكىل تاپقان ساراي ئېتىبارىغا، ئېتىبارىغا، ئۆزى كېلەتتى.
شۇڭا ئۇ ھەممىسى بىرگە ھەم بالالارنىڭ ئۆگەنلەرى، جەھەتلىرى
بىلەن جىساپلاش ئىش قىلغا كېرەك.

۲ - شەكىللەرنىڭ نىسبىتى ۋە نىسبىتى مۇھىتىدا
چىققان ھەم كېلەچەككە يەنى مەكتەپدە چىققان نىسبىتى شەرتى
ئىچىدە بولماقچىلىقىدا ئالدا تۇتارغا كېرەك. چۈنكى ئائىلە ۋە
مۇھىت دېگەن نەرسىلەر بالالارنىڭ پىسخىكالىق ۋە ۋىجىيەسىدا، شۇنداقلا ئۇنىڭ
فېزىكىلىق ۋە ئەنسىيەسىدە تەسىر ئېتىبارىغا ھەم شۇنداقلا تەسىر ئېتىبارىغا
تۇرغان بولسا. ئۇلار بالاسى بىلەن شەھەر بالاسى، زور ھەم زىيالىي ئائىلەدە
چىققان بالا بىلەن كىچىككەن ۋە تۈپەن ھەم نادان ئائىلەدە چىققان بالالارنىڭ
ايرىماسى ئېنىق ئېيتىپ بولماي؛ شۇڭا قاراپ ھەرگەت ئېتىبارىغا، يەنى ھەر
بالاغا قايىقچىلىق ياكى ئۆگەنچىلىك بولسا، شۇنداقلا ياقىنىدا ۋە شۇنداقلا
تەسىر ئېتىبارىغا تەشەببۇس ھەم شۇنىڭ بىلەن شەكىللەرنى مۇمكىن قەدەر تېزلىرىگە،
غۇمۇمىي يولغا تۇشۇرۇپ ئىجتىھاد ئېتىبارىغا.

آندان سوڭ شەكىللەرنىڭ كېلەچەككە، يەنى تۇرمۇشقا چىققان نىسبىتى
شەرتى ئىچىدە بولماقچىلىقىدا ھەردەن چىقارماقچىلىق كېرەك. چۈنكى مەكتەپ
ئالارنى، بۇ كۈنگى تۇرمۇشقا توغرا. بەلكى ئالدىنقى تۇرمۇشقا خەزىرىگە
تېيىشلىق؛ ئالارغا ئالدىنقى تۇرمۇش، ئىجتىمائىي تۇرمۇش ئۈچۈن كېرەكلىك بولماقچى
نەرسىلەرنى ئۆيىدە ئۆزىگە ھەم ئالارنى كېلەچەك ئىجتىمائىي تۇرمۇشدا ئىشكە
ياراقلىق بولۇپ ئېيتىپ تەربىيە ئېتىبارىغا تېيىشلىق.

۳ - شۇنىڭ ئۈچۈن مەكتەپ بىلەن خالىقنى بىر - بىرىدەن
 آيرىماسقا ھەم بىر - بىرىدەن يىراقلاشتۇرۇشقا كىرەك. مەكتەپ خالىققا
 ئائىنە، تۇرسىن، خالىق آڭامچە بىيەت ئېيتىسۇن، ئۆزىنىكى ئېيتىپ قاراسۇن. مۇنىڭ
 مەكتەپ ئۈچۈن دە، ئوقۇتقۇچى ئۈچۈن دە ھەم شەكىرتلەر ئۈچۈن دە فايدىسىنى
 بىك زور. بىر ۋاقىتدا ئوقۇتقۇچى ھەم ئوقۇغۇچىلار بىلەن خالىق آراسىدا پاقىلىق
 بولسا. ھەم بىر - بىرىگە بولسا، ياردەم ئېيتىشەن آلالار. مۇنىڭ بىلەن شەكىرتلەر
 يەشەن. ئۇنىڭ خالىق ئىچىدە بولغا ھەم خالىققا خىزمەت ئېيتەرگە ئۇيرەنەن
 بارالار، بو - بىر. ئېيىنچىدەن - مەكتەپلەر آلالار ماددى تەربىيە جەھەتتىن
 دە خالىققا مۇحتاج، آلالارنى تۇرىدىن، تۇرىنى ياكى خۇكۇمەت آرقىلىق
 (ئالوغلارنى تۇلەپ) خالىق تەنئىم ئېيتە، غۇمۇمى راسخودلارنى خالىق كۈتەرە.
 شۇلاي بولغا ئېنىدى خالىقنىڭ مەدەنىيەتنى كېرەكلىگىنى شۇبھەسىز بولسا.
 خالىق آڭنى فايدىسىنى كۆرسە، آڭ ئارقىلىق قۇيىسا، ئۇنىڭ آڭنى خازىپىسى
 ئىشلەندەن دە زور ياردەم ئېيتەچەك ھەم مەكتەپدە ئىشنىڭ تۇتقۇچىسى بولسا.
 بولغاچ.

آندىن سول خالىققا ياقىن، تۇرى بىلەن، ئوقۇتقۇچىلار خالىقنىڭ روھىنى،
 خالىقنىڭ پىسخالوگىيەسىنى بىلەن قاتنىش ھەم تۇرىشىدا ئۆزگەرتىشنى
 كۆرەن بارالار. شۇڭا قاراپ ۋە شۇڭا چامالاب آلالارغا شەكىرتلەرنى تەربىيە
 ئېيتەرگە ھەم آلداتىن ئىجتىمائى تۇرىشىدا خەزىلەرگە ئۇڭماي بولسا.

حاتىمما

«بو دىدا كىتىكا قاعىدەلەرنى» نىدە زىكر قىلىنغان مەسىئەلەلەر
ئوشىبو تۈبەنىدە گىنى نەرسەلەر دەن عىبارەت:

۱- ئوقتونى تەربىيەلى ئىتو، يەنى ئوقتو آرقاسىدا بالالارغا عىلم
بىلەن بىرگە تەربىيە دەپىرو.

۲- ئوقتوچىلارنىڭ ئوزىنىڭ تەربىيەلى بولۇشى.

۳- ئوقتوچىلارغا دىدا كىتىكانى مۇئالەمە ئىتو ھەم پىدا گوگىكا
قارىغىنى بىلەن تاش بولۇش ئۇھەممىيەتتى.

۴- ئوقتوچىلارغا شەكىلدەر بىلەن نىچىك مۇئالەمە ئىتەرگە.

۵- ئوقتوچىلارنىڭ ھەر دەرسىدەن سوڭ ئوز - ئوزلەردەن حىساب
آلۇلارنى.

۶- خۇسۇسى ھەم غۇمۇمى مېتودىكىلار.

۷- تەحلىل ھەم تەركىب مېتودلارنى.

۸- تەحلىل، تەركىب مېتودلارنىڭ فەنلەرگە قاراب تەتبىق ئىتىلەرەوشلەرنى.

۹- تەحلىل، تەركىب مېتودلارنىڭ ماددى ھەم مەتبىقى بولغان تۈرلەرنى.

۱۰- ماددى ھەم مەتبىقى تەحلىل، تەركىب مېتودلارنىڭ فەنلەرگە قاراب

آيرىلۇلارنى.

۱۱- دەرس بىرگەندە سۇيىلەر - حىكايە رەونىشى؛ سۇال جەواب

رەونىشى؛ تەكرار ھەم كەشف رەوشلەرنى.

۱۲- بو رەوشلەرنىڭ مەكتەپلەرگە ھەمدە بالالارنىڭ يەشلەرنى قاراب

تەتبىق ئىتىلەرەوشلەرنى.

۱۳- ئوقتو ئوسول شەكىلدەرنىڭ روحانى قوۋەتلەرنى ھەمدە

ئوقتىلا تۇرغان نەرسەلەرنىڭ خۇسۇسىيەتلەرنى قاراب بىلگىلەر.

۱۴- ئوقتىغان ۋاقتىدا سۇاللەرنى جىڭل آكلارلىق ئىتەپ تۇزۇ ھەم

ھەرىجى رەوشدە آلب بارو.

۱۵ - سۇاللەرگە كىرەلمەگەن سوز ۋە تەبىرلەرنى فائىدەلىرىنى مۇمكىن قەدەر مەقسۇدقا ياقى ۋە تۈرنى يول بىلەن پارى بىزگە سۇاللەرنى بىر - بىرگە بەيلىب بىر بۇتۇن تەشكىل ئىتەرلىك حالەتكە كىترو.

۱۶ - سۇاللنى غۇمۇمى رەۋشە بۇتۇن سىنقىقا قاراب بىر بىر، سۆكۈندىن ئوزۇك تەلگەن شەكىلدەردەن جەۋاب آلو.

۱۷ - شەكىلدەرنى بۇتۇن جۈملە ۋە تولى تەبىرلەر بىلەن جەۋاب بىررگە ئۆيرەتو.

۱۸ - جەۋابنى ھەر ۋاقىت شەكىلدەرنىڭ ئوزلەردەن ئوزۇتو ھەم دۇرست بولماغان يىرلەرنى تۈزەتدرب دۇرستلەتەن ئىتدرو.

۱۹ - شەكىلدەردەن نىندى جەۋاب آلرغا تەلەسەك، سۇاللنى شوڭار موۋافىق ئىتەن قۇيۇ ھەم سۇال ئىچىنە شول جەۋابقا ئىشارە بولۇق سوزلەرنى كرتو.

۲۰ - كىتەرلىگەن دەلىل ۋە كورسەتلىگەن مەسالىلەرنى مۇمكىن قەدەر شەكىلدەرنىڭ ئوز تۈرمىشلەرنىڭ ئوزى.

۲۱ - شەكىلدەرنى تىكشۈرگەن، ئىشوتقان دەرسلەرنى سۇراشقان ۋاقتلاردا دىۋانگىلى بىر تەرتىپ بىلەن كىتەن بارمىچا، تۈرلۈچە ئىتەن ساتاشدرب بىترو.

۲۲ - شەكىلدەرنىڭ بىرگەن جەۋابلارنى شىكىلى بولسا، آلاردان ئول جەۋابلارنى ئىزاح ئىتدرو ياكى مەسالىلەر تاپدرب، مەسالىلەر ئىشەتەن قاراو.

۲۳ - ئوقۇتقۇچى دەرس ۋاقتىدا ئوزۇك يالەشقان سىزىسە، آنى شەكىلدەردەن يەشمەيچە، شۇندا شەكىلدەرنىڭ ئالدىدا - ئوق تۈزەتو.

۲۴ - ئوقۇتقان ۋاقتىدا شەكىلدەرنىڭ تەبىرى تەرەققىلەرنى بىلەن جىسا بلاشو ھەم بالالارنىڭ غەل ۋە فىكىر دەرىجەلەرنى ئوسوۋقەنە قاراب خەركەت ئىتو.

۲۵ - بالالاردا تىشقى تۈيىمى آغزالارنىڭ ئىش ئىتكەن دەۋرى.

۲۶ - خەتەر قۇۋۋەتنىڭ تەرەققى ئىتكەن ۋاقتلارنى.

۲۷ - غەل - زىھن آچىلغان ھەم مۇھاكىمە باشلانغان ۋاقتلار.

۲۸ - بالالارنى تەربىيە ئىتكەندە، بو يوعاردا كورسەتلىگەن ۋاقتلاردان فايدالانا بىلۇ ھەم ھەر قايسىنىڭ ئوزۇنە موۋافىق خەركەت ئىتو.

- ۲۹- ئوقرا كېلگەن بالالارنىڭ ئەۋۋەل نى دەرىجەدە ئىكەنلىكلەرنى تېكىشىرو ھەم دەرسلەرنىڭ ئالارنىڭ دەرىجەلەرنى قاراپ باشلاۋ.
- ۳۰- ئىتتىدائى تەلىمىنى مۇمكىن قەدەر غەيانى ئىتتو ھەم كۆپرەك تىشقى تۇيغى آزالارنى تايانو.
- ۳۱- ئوقىغاندا ياقىق- يراقلىق، جىگىللىك- آورلىق، بەسىمىتلىك- مۇرەككەپلىك ھەم بىلىگىللىك- بىلىگىسىزلىك لەرنىڭ ئالدا، تۇتۇپ چەرەكتە ئىتتو.
- ۳۲- ئوقىتىلماچاق نەرسەلەرنى دەرسلەرگە بولسىمۇ كەندە شەكىلدەرنىڭ بىلىم ھەر قىۋەت ۋە كۈچلەرنى قاراپ بولسىمۇ كەلە.
- ۳۳- ئۆيۈرە تە باشلاغان نەرسەنى تەمام تۇتىشىرىپ جىتتىمىچە تۇرىپ ئالما- ئالارغا يارامى.
- ۳۴- ھەر قەندەن ئۆيۈرەتلىرىگە تىمىشلىنى بولغان نەرسەلەرنى، يىللار سىنىقلارغا قاراپ آيرىم توگەرەكلەرگە آيرىلالاۋ.
- ۳۵- شەكىلدەرنىڭ ياقىشى تاقىش بولماغان نەرسەلەر خاقىندا ھىچ ۋاقىت ئىشارە بىلەن كەنە سۆيلىرىگە يارامى.
- ۳۶- دەرسنىڭ قىزلىق ئىتتو ھەم تۇرلىلەندىرو.
- ۳۷- ئوقىتقۇچى دەرس ۋاقتىدا ئوزىن ئىچىك تۇتارغا.
- ۳۸- شەكىلدەردەن ئوقىغان، بىلىگەن نەرسەلەرنى كەمەلىگە تەتبىق ئىتتىدە بارو، ئالارنى ئىشكە ئۆيۈرەتو.
- ۳۹- ئوقىتقۇچىنىڭ ئوز- ئوزى تەربىيە قىلىپ، مەلۇماتىن آرتىرىپ، تۇرۇۋى
- ۴۰- ئوقىتقۇچىغا ئوقىتقۇش ھەم بالالارنى سۆيۈنك كۆپرەكلىگى
- ۴۱- مەكتەپكە ياكى كەلگەن بالالارنى ئەۋۋەل مەكتەپ بىلەن تانىشىدرو، شۇنداقلا سۆكەنە ئالار بىلەن دەرسلەر باشلاۋ.
- ۴۲- شەكىلدەرنىڭ نىيىدى غايىلە ۋە مۇھىتىدىن چىققانلىقلارنى ھەم مەكتەپتەن چىققاچ نىيىدى شەرائىت ئىچىدە بولماچاقلارنى ئىعتىبارغا آلو.
- ۴۳- مەكتەپ بىلەن خالىقنىڭ بىر، بىرىدەن آيرىماۋ، ئالارنى بىر، بىرىنە ياقىن تۇتو.

